

ungdomsforskning

årg. 3, nr. 2 - juni 2004

DET UBÆRLIGE - når unge rammes af sorg

Den tabuisering, der tidligere herskede (i 60'erne, 70'erne og 80'erne) omkring konsekvenserne af tab/kriser, er brudt. I dag er det blevet legalt at tale om tingene, når et menneske rammes af det ubærlige.

ungdomsforskning

Det ubærlige - når unge rammes af sorg

Årg. 3, nr. 2 - juni 2004

Citat på forside

Ulla Pierri Enevoldsens,

Universitetspræst, Roskilde Universitetscenter

artikel side 10, "Den uvelkomne sorg"

Udgiver

Center for Ungdomsforskning

Ansvarhavende

Birgitte Simonsen

Redaktør

Niels-Henrik M. Hansen

nhmh@ruc.dk

Redaktionssekretær

Liselotte Klint

Layout

Liselotte Klint

Abonnement for 2004

4 numre: Kr. 100,-

Løssalg

1 nummer: Kr. 30,-

Bestilling af abonnement og løssalg

ungdomsforskning@ruc.dk

ISSN 1602-0324

Tryk

Glumsø Bogtrykkeri A/S

Miljøcertificeret efter ISO 14001

Copyright

Center for Ungdomsforskning

- 5 Redaktøren**
5 Det ubærlige
Af Niels-Henrik M. Hansen
- 6 Det ubærlige - når unge rammes af sorg**
6 Når unge rammes af sorg
Af Niels-Henrik M. Hansen
- 10 Den uvelkomne sorg
Af Ulla Pierri Enevoldsen
- 16 Hvad kendetegner unges sorg?
Af Marie Louise Widding
- 21 Når unge sørger
Af Annette Jarmer
- 28 Børns sorg - skolens opgave
Af Michael Voss - interview med Per Bøge
- 33 Før sendte vi børnene hjem...
Af Michael Voss - interview med Frank Christensen
- 36 Ikke *overmenneske* - men *medmenneske*
Af Peter K. Olesen
- 41 Tag sorgen med dig
Af Michael Voss - interview med Dorte Korshøj
- 45 Bogomtale**
45 Define or be defined
Af Maja Skrownyn
- 47 Aktuel forskning**
47 Ung i Whisky-bæltet
Af Niels-Henrik M. Hansen

Det ubærlige

Denne gang sætter *Ungdomsforskning* fokus på unge og sorg. Et umage emne kunne man fristes til at sige – hvad har ungdom og sorg umiddelbart tilfælles? Er ungdomslivet netop ikke kendetegnet ved *fraværet* af sorg – det *sorgløse* liv er vel på mange måder det billede man har af ungdommen?

Læser man artiklerne i dette nummer, er svaret nej. Mange unge vil opleve sorg igennem deres opvækst. Sorg, her i en snæver forstand hvor det betegner den ubærlige sorg, som man oplever når en nærtstående person dør. Når livet ændres grundlæggende og definitivt. Måske fordi en af ens forældre dør eller fordi en bror eller søster omkommer i en ulykke.

Her kommer den unge i en svær situation, der rækker udover den umiddelbare sorg. Som de forskellige artikler beskriver det, kan det være vanskeligt at håndtere en sorg, i en verden der måske ikke levner meget plads til sorg – måske ikke evner at forholde sig til den unges sorg. Samtidig går den unge igennem en livsfase, hvor man skal bruge kræfter på at lære at stå på egne ben. En proces der ofte sker i relation til forældrene – hvordan gør man det, hvis den ene forælder er væk?

Artiklerne i dette nummer betoner, at det er vigtigt at give plads til den unges sorg – uden dog at det indebærer, at den unge isoleres og må bearbejde sorgen alene.

Dette nummer af *Ungdomsforskning* indeholder også en bogomtale af Rashmi Singlas nye bog om psykosociale problemer blandt unge indvandrere og unge i al almindelighed, samt en beskrivelse af et aktuelt forskningsprojekt – denne gang en undersøgelse af Gentofte Kommunes unge.

God læselyst!

Niels-Henrik M. Hansen
Redaktør *Ungdomsforskning*

Når unge rammes af sorg

Af Niels-Henrik M. Hansen

Umiddelbart er det noget af en mod-sætning, *Ungdomsforskning* tager fat på i dette nummer. Når man tænker på unge og ungdommen generelt, så er det måske ikke lige det tema, der virker mest nærliggende. Men selvfølgelig er sorg en del af unges liv, også selvom man måske ikke bryder sig om det.

Ungdomslivet skulle jo ideelt set være et liv uden alvorlige sorger og bekymringer. Det skulle være en livsfase, hvor den unge lærer at stå på egne ben – frigør sig fra forældrenes trygge favn – og sætter kursen for det kommende voksenliv. Men hvad sker da, hvis en af forældrene rammes af alvorlig sygdom og måske dør? Er der plads i nutidens samfund til sådan noget som sorg? Og så i en livsfase hvor man forventes at nyde livet og være glad.

Spørgsmålet er her også, om det moderne samfund overhovedet levner plads til unges sorg? Et samfund hvor f.eks. døden nok er allestedsnærværende, i kraft af underholdningsindustrien og massemediernes, men samtidig gemt væk. Det er ikke noget man taler om og det er noget, som f.eks. sygehusvæsenet, gør deres bedste for at skjule og gemme væk. Døden er med andre ord tabubelagt. Et emne der bedst lader sig diskutere indirekte og metaforisk.

Nu er det ikke kun et spørgsmål om den enkelte unges sorg, som bliver diskuteret i dette nummer – et mindst lige så væsentligt og nært relateret spørgsmål, er hvordan omgivelserne håndterer og møder den unges sorg. Som flere af artiklerne peger på i dette nummer, er det ingen selvfølge, at f.eks.

skoler og uddannelsesinstitutioner er i stand til at kapere unges sorg – og det er på trods af, at de unge tilbringer meget af deres liv lige netop der. Skolen er måske det eneste trygge holdepunkt den unge har, hvis en af forældrene dør, men det er ikke sikkert, at den er klædt på til at håndtere den unges sorg.

Hvis sorg anskues i en bredere sammenhæng, så behøver sorgen ikke at være knyttet til sygdom og død alene. Sorg kan også være kærestesorger, sorg over at føle sig utilstrækkelig, for fed osv. Godtages denne brede forståelse af sorg, er det klart at den moderne hverdag kan rumme meget sorg og at der ikke er nogen modsætning mellem unge og sorg, som antydte i indledningen. Paradokset ligger snarere i, at sorgen ikke levnes megen plads og nærmest anses som unaturlig, på trods af dens allesteds nærvær. Universitetspræst Ulla Pierri Enevoldsen formulerer det meget præcist, som det forhold at sorg i dag, ikke længere anses som en uafvendelig del af den menneskelige tilværelse (se artikel i dette nummer af Ungdomsforskning). Sorgen bliver noget, der på linie med andre ting, skal kontrolleres, beherskes og allerhelst gemmes bedst muligt af vejen.

Konsekvenser

Et centralt element, når der tales om unge og sorg, er hvorledes samfundet generelt forholder sig til sorg – hvilke muligheder og rum der gives til mennesker i sorg. Det er allerede blevet antydte, at det moderne samfund har det vanskeligt med sorg. Hvorfor er det egentlig sådan? En årsag kan være, at et menneskes sorg sætter sig på tværs af forventningerne til det enkelte menneske, som et effektivt og vel fungerende individ der kan tage vare på sig selv. Forventningerne rystes, når en person pludselig bryder ud i gråd, fordi der var en ting, der mindede vedkommende om en nylig

afdød person. En pinlig tavshed nedfælder sig – hvad skal man gøre? Måske synes man det er fjollet, uforståeligt, især hvis der er gået noget tid, og man vælger den letteste løsning – tavsheden – holder facaden og lader som om intet er hændt.

Et yderligere element i dette er, at udviklingen har medført, at der er blevet udskilt særlig rum, hvor det *forventes* at man sørger. Kirkegården er det arketypiske eksempel, særlige sorggrupper, for f.eks. unge, er et andet. Disse særlige rum har måske nok eksisteret længe, men det særlige er, at sorgen konfirmeres til disse rum alene. De fungerer som en slags alibi – en måde at kontrollere, og ikke mindst skjule, sorgen på.

Hvad er det sorgen minder os om? Døden, det uventede, det uretfærdige kunne være svaret og dermed er det også sagt, at sorgen derigennem bliver symbol på disse ting og noget man gør sig umage for at undgå – hvilket de unge der rammes af sorg oplever. Omgivelserne vil helst ikke konfronteres med livets iboende skrøbelighed og risiko.

Unge og sorg

Så unge oplever sorg, men hvad adskiller dem fra resten af befolkningen? For det første kan der peges på, at unge endnu ikke har de samme værktøjer, som en voksen har. Det er måske indlysende, at unge ikke har den samme livserfaring som voksne, men det er væsentligt at erindre, at unge vokser op i et samfund, hvor sorg på mange måder søges kontrolleret og camoufleret. De har derfor ikke nogen værktøjer, til selv at håndtere sorg – hverken når det rammer dem selv eller andre.

Et andet perspektiv på unges forhold til sorg, er det generelle billede af ungdommen som et ideal. Her er tale om et samfundsmæssigt syn på det at være ung, hvor kernen er, at som ung *bør* man være glad, lykkelig og tilfreds.

Hele ungdomstilværelsen forbindes, af de unge selv og af omgivelserne, med en række positive forestillinger. Nielsen, Højholdt og Simonsen (2004) beskriver disse som væren-de frihed, lethed, uforpligtethed, romantik og lykke, og tilføjer at det moderne samfund på alle mulige måder forherliger ungdommen og forsøger at fastholde denne livsfase længst muligt. Kernen i dette er, at dette ideal også indoptages af de unge og bliver til en forestilling om, at deres ungdom *bør* og *skal* være sådan. I et sådan livsbillede er der ikke plads til sorg – man *skal* jo være lykkelig – det forventer både omgivelserne og den unge selv.

I dette er der også det, at disse forestillinger må vige, hvis den unge oplever f.eks. at forældrene bliver alvorligt syge eller dør. Men forestillingerne er der stadigvæk og det kan give problemer. Som Annette Jarmer skriver i hendes artikel i dette nummer, så kan alvorlig sygdom eller død fylde så meget i den unges liv, at der ikke er plads til andre ting som f.eks. kærestesorger eller andre problemer. Disse kan måske virke banale i forhold til sygdom og død, men de forsvinder desto mindre ikke af den grund, og det kan give problemer for den unge, som rækker udover den umiddelbare sorg. Jarmer peger på, at udover savnet af den syge eller døde, kan disse oversete problemer give identitetsproblemer, dårlig eller manglende evne til intimitet, dårligt selvværd. Alt sammen noget der kan resultere i, at den unge får svært ved at finde sig til rette i voksenlivet.

Artikler i dette nummer

Universitetspræst Ulla Pierri Enevoldsen beskriver i artiklen "Den uvelkomne sorg", hvorledes hun møder og oplever unges sorg. Hendes centrale pointe er, at unge i dag har vanskeligt ved at gennemleve en sorg, fordi sorg ikke længere accepteres som en uomgængelig del

af det moderne individs tilværelse. Samtidig er sorgen blevet privatiseret, i den forstand at de unge, i kraft af individualiseringen, er blevet mere sårbare. De forventes selv at træffe beslutninger om deres eget liv, vise sig som kompetente personer, og skal i det hele taget selv være dommere over deres eget liv.

Marie Louise Widding tager fat i helt andet aspekt af unges sorg. Hun spørger om ungdommens myte om udødelighed, er en del af de unges forhold til sorg eller om der er tale om et modsætningsforhold. Hun ser også på tabuiseringen af døden og hvordan den påvirker unges forhold til sorg. Widding diskuterer også, hvorledes det moderne individ forsøger at kapere sorg, ved at reducere sorg til nogle bestemte sociale arenaer og derigen-nem kontrollere sorgen.

I artiklen "Når unge sørger" sætter Annette Jarmer, som er leder af Unge & Sorg Rådgivningen, fokus på, hvilke følger sorg kan have for unge. Artiklen pointerer, at sorgen kan skygge for andre problemer i den unges liv – problemer det også er vigtigt at tage fat på.

De tre efterfølgende artikler kredser om det samme emne – nemlig hvorledes skoler og uddannelsesinstitutioner, kan og bør tage hånd om elevers sorg. I artiklen "Børns sorg – skolens opgave" fortæller projektleder Per Bøge fra Kræftens Bekæmpelse, om sit arbejde med at få skoler til at lave handlingsplaner, for elever der udsættes for sorg. Han beskriver også, hvorledes unge oplever omgivelsernes reaktion på deres sorg. I den efterfølgende artikel beretter Frank Christensen, som er rektor på Marie Kruses Skole i Farum, om skolens arbejde med at lave en handlingsplan, i tilfælde af en situation hvor en forælder er død eller lider under en livstruende sygdom. I den tredje artikel "Ikke overmenneske – men medmenneske" sættes der fokus på lærernes holdning til elevernes sorg. Her er det Peter K. Olesens pointe, at lærere

må, hvis de skal leve op til folkeskolens formålsparagraf, tage hånd om elevens sorg. Det værste de kan gøre er, at ignorere og fortie den unges sorg – men det er netop den holdning, som forfatteren ofte har mødt i sit arbejde.

Litteraturliste

Nielsen, Jens Christian, Højholdt, Andy og Simonsen, Birgitte, 2004: *Ungdom og foreningsliv. Demokrati – fællesskab – læreprocesser*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag

Universitetspræst Ulla Pierri Enevoldsens centrale pointe er, at sorg i dag ikke længere ses og accepteres som en naturlig del af den menneskelige eksistens. Artiklen tager også fat i den mere diffuse sorg – sorg, som f.eks. skyldes de livsvilkår de unge oplever i dag.

Den uvelkomne sorg

Af Ulla Pierri Enevoldsen

Kan og skal man sige noget om andres sorg? En af mine præstekolleger udbrød, da jeg fortalte hende, at jeg skulle skrive om unge og sorg: "En af præstens kvalifikationer er ikke at fortælle om andres sorg; for den kan de kun selv udtale sig om."

Med andre ord: Den, der sørger eller er ked af det, ved selv bedst, hvad det drejer sig om.

Det kan og skal "eksperter" ikke nødvendigvis sige noget kvalificeret om. Med fare for at sidde min kloge kollegas råd overhørig, begiver jeg mig alligevel ud i en overvejelse over temaet, på baggrund af den indsigt jeg selv har fået i kraft af mit arbejde – og i kraft af mit kendskab til (unge) mennesker i det hele taget.

Sorg er fraværende

Jeg synes det er vigtigt, at forsøge at sige noget om sorg, på trods af risikoen for "bedreviden" og fejlbedømmelser, fordi sorg efter min opfattelse, ikke accepteres som en uomgængelig del af den menneskelige tilværelse. Ikke nogen tvivl om, at institutioner, arbejdspladser og skoler generelt er blevet gode til og bevidste om, vigtigheden i at have en handlingsplan, et beredskab i krisesituationer. I en sådan situation står der generelt et hold af samtalepartnere (psykologer, præster, rådgivninger, pårørende grupper) parat. Det er et uvurderligt fremskridt, at det er blevet et selvfølgelig tilbud de fleste steder. Den tabuisering, der tidligere herskede (i 60'erne, 70'erne og 80'erne), omkring konsekvenserne af tab/kriser, er brudt. I dag er det blevet

legalt at tale om tingene, når et menneske rammes af det ubærlige.

Unge sorg

Men hvad med andre former for sorg? Gammel eller kronisk sorg, diffus sorg, uartikuleret sorg. Den sorg som er knyttet til selve det, at være et menneske: At være et begrænset og sårbart individ, der kan og uvægerligt vil miste. Og hvordan ser det ud, når man befinder sig blandt gruppen: "Unge"?

Det vil jeg i det følgende, forsøge at sige en smule om. Jeg går i artiklen ikke meget ind i de specifikke samtaler jeg har, men forsøger at uddrage generelle tendenser, så konfidenternes anonymitet bevares.

"Unge"

Selvom unge er unge, er de jo ikke faldet ned fra en fremmed planet og deres verdener er ikke usammenlignelige med "vores", der ikke længere kan hæfte ung-betegnelsen på os. Der er tendenser i samfundet, som nok sætter sig igennem blandt unge i en ufortyndet, ekstremer udgave; men ungdomskultur må siges at omfatte eller appellere til en bred gruppe, eftersom vi i dag dyrker ungdom som aldrig før. Den norske psykiater og psykoanalytiker Finn Skårderud siger det på denne måde:

"Moderne kultur er et historisk særtilfælde. Det er en kultur som henter sine idealer og kollektive billeder fra noget, som ikke findes: fra fremtiden. Essensen af det moderne er at bryde med traditioner, og i stedet sætte forandring og omsætning. Nutiden er ikke noget sted at opholde sig i. (...) Vi bekender os til udviklingen, og det er derfor logisk at den ufærdige ungdom er

den livsfase vi mytologiserer." (p. 18, Skårderud 2000).

Dét jeg gerne vil gøre opmærksom på med citatet er, at det som gælder blandt unge, sjældent er fuldstændigt fraværende i den øvrige del af befolkningen. Jeg er imidlertid klar over, at disse forbehold ikke skal fjerne fokus fra "undersøgelsesobjektet": De unge!

Så selvom jeg ikke er meget for at generalisere på baggrund af mærkatet "ung", så er alderen en fællesnævner, der i en eller anden forstand farver de erfaringer og tolkninger, man gør sig.

De unge, jeg taler med, er typisk mellem 20 og 30 år.

De sække, vi bærer

Hvad tales der om i de samtaler, jeg har? Faktisk er sorg en ganske rammende samlebetegnelse for dét, der er på dagsordenen i samtalerne. Ikke overraskende, måske.

Den sorg jeg møder blandt unge, er ofte diffus, utydelig, uartikuleret. Det er sjældent de pludselige dødsfald, som berøres i samtalerne hos mig; det tager den lokale sognepræst eller psykologen sig formentlig af. Derimod er det typisk en sorg, som berører større og mere omfattende dele af den enkeltes tilværelse - både tidsmæssigt og tematisk.

Jeg tænker tit på en ung konfident, såvel som på ethvert andet menneske, som en person der kommer bærende på en sæk. En sæk, der kan være mere eller mindre tung.

Vi forestiller os måske, at vi møder et temmelig afgrænset individ, som vi bare lige skal lære at kende. Vi har ikke altid blik for, at personen bærer sin historie med sig. I mødet med andre mennesker, åbnes sækken og ud springer mor, far og søskende; skilsmisser, dødsfald, tab, tragedier, overgreb, svigt - brudstykker fra den enkeltes historie - sorg og smerte fra forskellige perioder. Den udenforstående opdager kun

langsomt det store puslespil, der imidlertid aldrig holder op med at overraske. Det er ikke muligt, at lære et andet menneske at kende fuldstændigt, dertil er vi alt for komplekse væsener.

Vores historier, vores sække, påvirker hvert øjeblik vores liv og vores tolkninger.

Men også den samfundsmæssige tendens har utrolig meget at skulle have sagt, i forhold til den måde hvorpå vi håndterer den sorg, der er en del af de fleste menneskers liv, uanset alder. Der opstår i enhver tid, i ethvert årti, nogle karakteristiske perspektiver og tolkningsmodeller, som vi læser os selv og andre med.

Den uvelkomne sorg

Oftest kan jeg spore en uvilje, en mangel på accept af sorgens tilstedeværelse. Derfor opstår der tit et misforhold mellem ens egne idealer, om hvordan man burde tackle det - og så den faktiske følelse af sorg. Idealet synes at være, at man ikke skal blive hængende for længe i dét, der gør ondt. Som en konfident sagde til mig: *"Jeg må tage mig sammen og blive lidt mere positiv."* Ikke nogen atypisk kommentar. Det skal ordnes hurtigt, ud af verden, sådan at en mere eller mindre sorgløs tilstand kan etableres.

Man siger, at det er blevet mere legalt at have det dårligt, men spørgsmålet er: Hvor længe, og hvordan?

Igen har Finn Skårderud fingeren på pulsen:

"Vi lever i en kultur, som næsten for enhver pris ønsker at fjerne ubehaget. En kultur som så ihærdigt søger smertelindring, ødelægger også kompetencen til at håndtere smerte." (p. 448 Skårderud) Men - siger Skårderud: *"At kende smerten er identisk med at blive menneske."* (p. 448 ibid.)

Jeg er enig med Skårderud i, at der er en sam-

fundsmæssig tendens til at smerte og ubehag skal undgås, den slags følelser må hurtigst muligt elimineres. Vi skal alle fremstå og virke som positive, glade, kompetente og arbejdsdygtige individer, der altid er parate til at omstille os til nye situationer, nye mennesker og nye opgaver. Frem og videre må og skal vi.

Men sorg passer ikke ind her - at forholde sig til og bearbejde sorg, indebærer langsommelighed, tid, bevidsthed, nærvær. Sorg er ofte stillestående, lammende. Og derfor står tilstanden i modsætning til den samfundsmæssige tendens, der nødvendigvis må opfatte sorg som besværlig, tidskrævende og uønsket.

Præstation og kærlighed

I samtalerne skinner samfundskravet om optimisme og succes igennem i næsten hvert eneste møde, jeg har med en konfident. Og at skulle præstere på alle niveauer, resulterer ofte i en diffus sorg, fordi livet bliver en kamp, der kommer til at gå ud på, at skulle leve op til de på én gang utydelige og massive krav. Krav, som tilsyneladende er blevet internaliseret i den enkelte, sådan at samfundstendensen (optimisme, succes) er blevet den målestok, som man uden videre også måler og vejer sig selv i forhold til.

Så vidt jeg kan vurdere, handlede det for 50 år siden mere om at leve op til de ret tydelige krav, der blev stillet af de samfundsmæssige autoriteter, der dengang satte dagsordenen: *Få en uddannelse, få et arbejde, blix gift, find din plads.* I dag er fokus flyttet, fra de tydelige autoriteter, til den enkeltes egen evne til at virkeliggøre kravene om succes og optimisme, som gennemstrømmer samfundet på mange planer. Vi skal i princippet det samme i dag, dog skal vi ikke nødvendigvis blive i samme job, nøjes med én uddannelse eller med en og samme partner. En blivende plads skal vi ikke finde, for så er vi gået i stå.

Jagten på selvværd

Dertil kommer andre krav, som stilles til det senmoderne individ, for der skal mere til. En dominerende retorik fylder de unges verdensbillede, en retorik, der drejer sig om selvværd eller mangel på samme: *Vind spillet, vær "på", vær sej, vær smuk, uanfægtet*. I næsten hvert eneste ungdomsblad kan man finde vejledninger i hvordan man taber sig, omformer sin krop, ændrer sin hud. Opskrifter, der fortæller os, hvordan vi skal tænke mere positivt, hvordan vi får den perfekte partner, de rigtige venner, det perfekte liv.

Det er klichéagtigt, men ikke mindre sandt for det: Dét at vi ikke bare omgiver os med varer, men at vi også selv kan opfatte os som sådan: Varer der kan forbedres og omskabes, det har en enorm betydning. Når en sådan selvopfattelse internaliseres, udløser det sorg. For derved kommer menneskeværd til, at handle om det at kunne præstere. Kærlighed (er jeg noget værd? Er jeg god nok?) og præstation kommer til at hænge sammen. Det er en fejlopfattelse, der har smertelige konsekvenser.

Det midlertidige

For nogen tid siden læste jeg følgende overskrift i en avis: "Nicole Kidman er for tiden kæreste med Lenny Kravitz." Jeg spurgte et par tilfældige yngre mennesker, om de fandt noget besynderligt i den overskrift. Det gjorde de ikke (måske bortset fra overraskelsen over, at netop disse to danner par!).

Det jeg selv studsede over, var ordet "*for tiden*". Med denne lille sætning indikeres det, at skribenten går ud fra, at der er tale om en midlertidig tilstand. De to personer er sammen i øjeblikket, men det er forventeligt, at der ikke er bestandighed i det.

Det interessante er, at det efter min opfattelse sætter ord på en tendens, som også kommer til udtryk i de samtaler, jeg har

Lige nu har jeg et liv sammen med ham eller hende, men der er ingen garanti for, at den ene eller den anden part ikke gør det forbi i morgen. Det ligger mere eller mindre som en uartikuleret præmis ved det moderne forhold. En midlertidig pagt er indgået, men hver af parterne kan afslutte det når som helst, hvis det skulle blive opportunt.

Ungdom, forandring og eksperimenteren hænger sammen, nu som før. Alligevel er noget anderledes. Den før citerede Skårderud mener, at intimitet er blevet erstattet af intensitet.

Er det uforpligtende blevet en forpligtende norm, kunne man fristes til at spørge?

Men midlertidighed står i modsætning til tryghed, intimitet og hengivelse. Kulturen dyrker med andre ord det overfladiske og konsekvensløse, men tilsyneladende er den konsekvensfri indstilling dog trods alt, ikke uden konsekvenser. Det gør stadig ondt, sorg efter brudte relationer er ikke forsvundet, selvom der er en forventning om, at det er noget man burde klare og komme sig rime- ligt hurtigt over. I samtalerne fremgår det, at mange unge studerende opfatter det som lidt af en falliterklæring, hvis de er slået ud for længe efter et brudt forhold.

Autonomi, selvstændighed og det dybe fald: Ensomheden

Der findes en udbredt forestilling om, at vi skal være selvstændige, autonome individer. Vi skal være uafhængige.

Men hvor ligger grænsen mellem uafhængighed - den højt besungne autonomi - og så en potentiel ensomhed? Hvis ikke man tør hengive sig og indrømme svaghed og afhængighed, er der en risiko for forarmelse. Men i indrømmelsen af afhængighed, ligger også en kæmpe risiko, for det er jo muligt at blive afvist, når man åbner sig. Uden tvivl er indrømmelsen af åbenhed og sårbarhed

noget af det, der indebærer den største fare, fordi kærlighed og omsorg er det mest basale i ethvert menneskes liv. Afvisninger og fravær af kærlighed, vil derfor typisk fremkalde og aktualisere de gamle sorger. Når man er ung, er følelserne ofte mere kaotiske og rodede - uarticulerede, dels fordi mange følelser er nye, dels fordi følelserne udleveres eller opstår i andre fora end det, som gjaldt tidligere.

Ensomhed er udbredt

Den enkelte unge er, som allerede nævnt, tit sin egen værste dommer, og i den optik er der dybt at falde, hvis ikke man føler, at man kan begå sig – i forhold til kæresteren, i det sociale rum, blandt vennerne. Der er nok ikke noget der føles mere skamfuldt, end dét at føle sig ensom. En stor fortabthedsfølelse og fortvivlelse er forbundet med det. I mange tilfælde kan det være noget af det mest sorgfulde overhovedet, for her har man ikke nødvendigvis mistet den, eller dem, man holdt af. For måske var og er der, ingen at holde af. Ensomhed er udbredt, også dét at føle sig ensom blandt de andre, men samtidig er det uhyre tabuiseret, fordi den enkelte opfatter det, som noget der ikke må eksistere, og derfor kan det heller ikke udtales og tematiseres, hvorved ensomhedsfølelsen og sorgen tiltager.

Myten om autonomi

Teologen K.E. Løgstrup beskrev allerede myten om autonomi i 1956 således:

“... vi (har) en mærkelig og ubevidst forestilling om, at den verden, hvori et menneske har sit liv, hører vi andre i egentlig forstand ikke med til (...) vi andre er udenfor den (den andens verden) og kun fra

tid til anden tangerer den. Består mødet mellem mennesker normalt derfor kun i, at deres verdener berører hinanden for derefter intakte at fortsætte deres løb, kan det hele ikke betyde så meget.” (p. 25: K. E. Løgstrup)

Men Løgstrup godtager ikke ræsonnementet: “Vi er hinandens verden og hinandens skæbne. At vi som regel ser bort derfra er der grunde nok til.” (p. 26, *ibid.*)

I 1998 siger Skårderud noget tilsvarende:

“Der er brug for mod til at erkende vores afhængigheder og høre op med at benægte dem. Vor psykologiske forståelse af udvikling er ofte bare en halv historie. Den vier sig til den del af livslængslen som er at være autonom. Den vier sig mindre til den del af livslængslen, som er at være forpligtet og inkluderet. Kærlighed er fængslende og jeg tror ikke på det absolut frie menneske.” (p. 455, Skårderud) “Vi bliver mennesker gennem andre, der findes intet menneskeligt, som ikke er forhold.” (*ibid.* p. 453)

Skårderud og Løgstrup har et fælles ærinde, selvom 40 år adskiller de to udgivelser. Det giver mig grund til at antage, at vi har at gøre med menneskelige vilkår, som ikke er blevet lettere at tackle – heller ikke for unge. Ikke overraskende, eftersom det berører det mest grundlæggende i den menneskelige tilværelse.

Forskellen mellem at kunne tale om tingene og “psykolekt”

Er unge blevet bedre til at tale om, tackle og bearbejde sorg af den art, som jeg her temati-

serer? Det er svært at sige. Både og, måske.

Woody Allens film kan på mange måder anskueliggøre det dilemma, som jeg fornemmer blandt unge i dag: Nemlig det at "psykologisk retorik på forskellig vis kan anvendes mod indsigt og fordybelse." (p. 452, Skårderud)

I USA har man et udtryk, der hedder *psychobabble*. Skårderud kalder det *psykolekt* (p. 183). Man kan næsten sige sig selv, at det er en *snakken-der-ud-af*, med alle de rigtige ord i den psykologiserende sprogbrug, der er blevet moderne. Det er ikke længere tabu, at gå til psykolog eller at forholde sig til sig selv og andre, med et psykologiserende perspektiv. Tværtimod – det vidner om en umiddelbar evne til fordybelse, men skindet kan bedrage. Der er risiko for, at det kan blive endnu et sprogspil, der ikke nødvendigvis nedbryder barrierer og skaber sand kontakt. Snarere kan der ske det, at vi bliver optrædende og tilskuere i hinandens liv. De unge (og vi andre) siger en masse "rigtige ord", men distancen og ensomheden imellem os, kan sagtens bevarer. Vi kan sige tingene dybt personligt og upersonligt på samme tid. Det er derfor ikke nødvendigvis, de rigtige ord der skal til, for at sorg kan bearbejdes og deles. Vigtigere er det, at et andet menneske er til stede, nærværende, lyttende.

Den, som har, skal mere gives

Men hvad var svaret? Er de unge så bedre til at tackle sorg i dag end før?

Jeg tror det, men som der står i en velkendt bog (Det nye Testamente; Lukas-evangeliet):

"Den, der har, til ham skal der gives; og den, der ikke har, fra ham skal selv det tages, som han har."

Det er et ret grusomt udsagn, der desværre

ofte synes at have noget på sig. Har den enkelte unge allerede menneskelige resourcer og mod, så vil han eller hun i højere grad kunne bearbejde sorgen - i enrum og sammen med andre. Er det ikke tilfældet, vil sorgbearbejdelse være et vanskeligere projekt. Det hænger efter min opfattelse kun lidt sammen med alder, langt mere med hvem man i øvrigt er som person.

Har den enkelte det mod, der skal til, behøver sorg ikke kun at være tilintetgørende, men kan netop være med til at modne det enkelte unge menneske.

*Alle ting har sin foranderlig lykke,
alle kan finde sin sorrig i barm.
Tit er et bryst under dyrebart smykke
opfyldt af sorrig og hemmelig harm.*

Sådan udtrykte Kingo sig om sorgen som et almentmenneskeligt vilkår i 1681. 300 år senere har vi fortsat enorme problemer med, at forholde os til sorgen. Mærkeligt er det ikke, for sorgen hænger sammen med tabt kærlighed. Hvis det var let, ville der først være grund til at bekymre sig, for så ville vi kun betyde lidt for hinanden.

Ulla Pierri Enevoldsen er universitetspræst ved Roskilde Universitetscenter

Litteratur:

Finn Skårderud: *Uro. En rejse ind i det moderne selv*. Tiderne Skifter, 2000

K.E. Løgstrup: *Den Ethiske Fordring*. Gyldendal, 1956/ 1991

Thomas Kingo: *Sorrig og glæde de vandrer til hobe*. DDS, 2001, salme nr. 46

Hvad er sorg, set sociologisk? Er der tilsvarende noget, der særligt kendetegner unges sorg? Disse spørgsmål arbejder Marie Louise Widding med i hendes artikel, hvor hun tager afsæt i unges forhold til døden og deres egen dødelighed.

Hvad kendetegner unges sorg?

Af Marie Louise Widding

Jeg hører P1 om morgenen mandag den 29. marts 2004; en af hovedoverskrifterne er, at en stadig større del af dem der kommer til skade eller dræbes i trafikken, er unge. Hvorfor? Man stiller uundgåeligt sig selv spørgsmålet om, at det at være ung i dag er lig med at være tykhovedet og fyldt med hormoner, at man handler fuldstændig uden nogen som helst fornemmelse for, at ens handlinger altid indebærer en risiko? En risiko for at i værste fald, at miste livet eller for at skade andre. Med andre ord, at livet som en indbygget mulighed altid har døden?

Spørgsmålet om unge og risikoadfærd i trafikken, har Center for Ungdomsforskning (CeFU) fokuseret på i 2002, hvor det konkluderes i forhold til de unges opfattelse af mulige konsekvenserne af at køre for hurtigt:

“... F.eks. virker det som om ulykkesrisiko og risiko for efterfølgende men er helt fraværende i de unges refleksioner over konsekvenserne. Måske hænger det sammen med de unges usårlighedsfølelse. Når det kommer til stykket, så siger nogle af de unge at det ikke er det værste, hvis de selv kommer til skade, men hvis de kommer til at skade andre” (Mogensen & Simonsen 2002:49).

Samme konklusion peger Susanne Kuhn på, når hun skriver:

“... Samtidig er der en fascination af døden, som opleves som fiktion og noget, der rammer andre” (Kuhn 2002:120).

Pointen er her, at de unge lever ud fra en myte om ungdommens usårlighed – udødelighed. Denne myte er opstået i det moderne samfund, p.g.a. en bestemt tabuisering og ritualisering af døden og sorgen. En tabuisering, der på grund af samfundsudviklingen i dag, fremstår som modsatrettet: Der tales både højt og længe om døden, samtidig med at døden også er 'noget', man ikke taler om. Med udgangspunkt i dette, vil artiklen give et sociologisk bud på, hvorledes man kan se unges generelle forhold til sorg, som en konsekvens af deres [og det almene] forhold til døden.

At være i sorg

Når et menneske udtrykker, at vedkommende er i sorg, forholder vedkommende sig til døden på en helt bestemt måde: Døden er nærværende og intens for vedkommende på en markant anderledes måde, end døden ellers er for os i vores hverdag. Til daglig er døden ikke noget, som vi tænker meget og tit over. Men når en nærtstående, en ven eller en bekendt dør, rykker døden tættere ind i vores hverdagsliv. Hvor tæt døden kommer ind i vores liv og hvor stor smerte den forårsager, har antropologen Cecilie Rubow undersøgt (1993). Rubow kommer frem til, at man analytisk kan skelne mellem forskellige "afstande", det enkelte menneske kan have til døden.

Den første "afstand" er egendøden, som mennesket – af gode grunde - ikke har kendskab til, så længe han/hun er i live. Den anden "afstand" kaldes for det konkrete tab, hvor et menneske, der står en meget nær, dør. Mennesket oplever her døden på tættest hold og føler et stort smerteligt tab. Den tredje "afstand" kalder Rubow for dødelighed. Her kan mennesket erkende sin egen dødelighed, som noget uundgåeligt og som en modsætning til livet. Dog vil denne erkendelse være glemt i lange perioder i livet. Den fjerde "afstand"

er den fjerne død, som man får kendskab til via medierne. På dette plan identificerer man sig på ingen måde med de døde og deres liv. Den sidste kategori er døden som underholdning. På dette plan er identifikation også fraværende, derimod dyrker man f.eks. gennem TV og film virkelighedens og fiktionens dødsfald, for pirringens skyld.

Erkendelsen af dødelighed

Hvad fortæller denne opdeling, om det at være i sorg? Først og fremmest – og måske banalt nok - at døden er en del af vores liv, men på forskellige niveauer eller med forskellige afstande og dernæst, at døden og sorgen opleves som en tidsbegrænset periode i vores liv. En periode, der kan komme igen et ubegrænset antal af gange, men som har den egenskab at være tidsbegrænset. At være sørgende, er med andre ord en tidsbegrænset identitet. Dette forhold indikerer også, at døden ikke er et forhold, der tales om i hverdagen og som Rubow påpeger, er erkendelsen af vores egen dødelighed et forhold, som er glemt i lange perioder i livet. Denne "forglemmelse" af døden, er en moderne opfindelse, da forholdet til døden historisk set blev tabuiseret, ved fremkomsten af det moderne samfund. Tabuiseringen er derfor i særlig grad – som en konsekvens af dens uomgængelighed - definerende for vores forhold til døden.

Et rum til sorgen

Døden og sorgen udgør således en skillelinie, der viser os og andre omkring os, at der er sket 'noget', der gør, at tingene er blevet anderledes. Dernæst betyder tabuiseringen, at døden er 'noget', man ikke taler om. Man udfører forskellige handlinger, for derved at undgå at komme tæt på døden, f.eks. fortæller en sygeplejerske på et hospice, at folks

reaktion på hendes arbejdssted er, at de ikke ønsker at tale om det. For som hun siger:

“... Man taler meget mere om døden, men måske ikke... kun når det er på afstand. Når det kommer tættere på, så... så bliver det ubehageligt” (citat fra Widding 1998, bilag).

Derfor bevirker tabuiseringen af døden, at man overskrider en skillelinie, når man er i sorg. Når denne skillelinie er overtrådt, kommer man ind i et “rum” eller hen til et sted, hvor det er tilladt at sørge. Et sådant sted er kirkegården.

Et eksempel på hvorledes de unge bruger kirkegården som et rum for deres sorg, kan ses på Assistens Kirkegården i København, hvor en ung mand ligger begravet. Ved hans gravsten ligger der postkort med hilsner fra hans venner, og der ligger også en fodboldtrøje. På den måde mindes hans venner ham, ved at forholde sig til hans død, gennem ritualerne med at lægge postkort, fodboldtrøje o.a. på hans gravsted.

Ritualer

Det centrale med disse rum er, at kirkegården som sted er omgærdet af nogle kollektive ritualer, som vi alle kender til og anerkender. Ritualerne betyder, at når man går ind på en kirkegård, opfører man sig efter bestemte regler, men disse regler har kun betydning, når man er på kirkegården.

Problemet er imidlertid for de unge, der oplever sorg, at deres identitet udsættes for pres. Tingene er ikke længere som de var, og sorgen lader sig måske ikke “begrænse” til kirkegården og det rum det giver, til at håndtere sorgen i. De skal håndtere deres sorg i et samfund, hvor døden er tabubelagt, hvorfor omgivelserne har svært ved at håndtere og forholde sig til de unges sorg.

For de unge spiller den tabuisering af

døden, som foregår i vores samfund, dog en stærkere rolle, idet de unge på grund af deres kortere livsforløb, i forhold til ældre aldersgrupper, ofte ikke har haft et møde med døden – endnu. De unge har måske endnu ikke oplevet et dødsfald i familien, eller har måske ikke været med til bedsteforældrenes død og begravelse, idet tabuiseringen af døden gør, at den gemmes væk så meget og så længe som muligt. De unge oplever således et “naturligt” slip og oplever måske først døden i voksenlivet, eksempelvis ved forældrenes død.

Ungdommens udødelighedsfølelse II
Døden og sorgen er således to ambivalente størrelser for de unge (og for os mennesker generelt set). På den samme dag kan de unge være tætte på døden, hvis de f.eks. besøger en nærtståendes eller en vens gravsted på kirkegården, og derefter fortøner deres erkendelse af deres egen dødelighed langsomt, efter de er taget fra kirkegården igen.

Herved har de unge bevæget sig mellem den anden og tredje “afstand” til døden, som Rubow har opstillet. Men for de unge – ligesom alle andre mennesker – gælder det, at den tredje kategori overordnet set, er den afstand de har til døden i deres hverdag. De unge er ikke uoplyste eller “dumme” – de ved, at døden eksisterer og også involverer dem, men samtidig er denne viden meget tit glemt eller måske gemt under mængder af andre livsindtryk, der er en del af de unges liv.

Hermed er det ikke sagt, at døden som et fænomen er gemt helt væk for de unge. Tværtimod udpensles døden og de frygtbetonede følelser, der i den vestlige kultur forbindes til døden, som f.eks. spøgelse eller onde ånder, for åben skærm i ordets bogstaveligste betydning.

Leg med døden

Som Zygmunt Bauman (1996) har påpeget, er det karakteristisk for vores samfund, at

.....

tabuiseringen af døden betyder, at vi så at sige leger med den. Forstået på den måde, at vores fornægtelse af, at døden hele tiden er en tilstedeværende del af vores liv, kommer til udtryk ved, at vi gennem medier, som f.eks. fjernsyn, videooptagelser og lignende, fokuserer meget på døden. Pointen er, at når vi ser eller hører en afdød gennem et medie, er der en lille snert af os selv, der fortæller os, at vedkommende jo ikke 'rigtigt' er død – i hvert fald ikke i det øjeblik vi ser/hører vedkommende. Igennem medierne leger vi så at sige, med den forjættende tanke om (vores egen) udødelighed.

Ved således at se på og høre om døden gennem medierne, skaber og opretholder vi afstanden til døden. Vi rykker således helt ud i Rubows fjerde og femte "afstand" i forhold til døden; døden dyrkes for parringens skyld, og ikke fordi man ønsker at ophæve tabuiseringen. Det er med denne form for afstand til døden, de unge bilister kan fortælle, at de mest er bange for at gøre skade på andre end på dem selv (se Mogensen og Simonsen 2002). Denne afstand til døden levner ikke rum for døden, men derimod for troen på ens egen udødelighed.

Hermed er det ikke sagt, at afstanden til og tabuiseringen af døden nødvendigvis kun skal ses som en negativ del af vores samfund. De unges tro på deres egen udødelighed, er også medvirkende til, at skabe en følelse af grundlæggende tryghed ved livet. Den slags tryghed, som man ikke tænker over, men som er grundlaget for, at vi som mennesker kan være en del af samfundet og i det hele taget tør leve livet (Giddens 1996). Forholdet til døden og sorgen er således ambivalent, og skal ikke kun forsøges at forstås ud fra den ene eller den anden vinkel. Tabuiseringen af døden skaber på samme tid rum for sorgen, da kun et tabu kan opstille skillelinerne, samtidig med at tabuiseringen også er en

hindring for, at der kommer flere rum til at udtrykke sorgen i.

Livet starter ved 150 km/t - noget skal man jo dø af

Men er oplevelsen af sin egen udødelighed, så et specifikt kendetegn ved unges sorg? Ja, i den forstand, at sorg skal ses som en tidsbegrænset del af de unges identitet og som en del, der kan komme igen flere gange, også i forhold til det samme dødsfald. Oplevelsen af sin egen udødelighed, er således flettet ind i hverdagen, imellem mulige 'tætte' møder med døden.

Samtidig er det dog også værd at bide mærke i, at det tilsyneladende paradoks ved de unges manglende fornemmelse for risikoen ved livet, som f.eks. at køre for stærkt, ikke kun er et kendetegn ved ungdommen. Afstanden til døden, eller dødens tabuisering, kan hos de unge få et konkret udtryk, i deres umiddelbare opfattelse af dem selv som udødelige, mens det eksempelvis hos ældre, kan få et konkret udtryk i sætningen: "Noget skal man jo dø af!" Det er karakteristisk, at denne sætning oftest optræder, hvis man spiser lidt for godt og måske lidt for fedt, hvis man ryger eller hvis man ikke dyrker den motion, som man jo inderst inde godt ved, er det bedste både nu og på længere sigt. Hos de ældre er den forjættende tanke om udødelighed, afløst af en anden form for afstandstagen, hvor deres mere uskyldige er trådt i baggrunden for det mere kyniske.

Afrunding

Afrundingsvist er det dog vigtigt at bide mærke i, at tabuiseringen af døden har den konsekvens for de unge, at der mangler 'rum', hvor de kan forholde sig til deres sorg. Et andet eksempel på et sådan rum, udover kirkegården, kunne være de sorggrupper som

blandt andre Kræftens Bekæmpelse medvirker til oprettelsen af, for børn og unge der mister en forælder eller søskende. Behovet for disse mener jeg, indirekte er en konsekvens af samfundets generelle angst, over at tale om og forholde sig til sorg og i sidste ende døden. Omgivelserne er på grund af dødens tabuisering, ikke parate til at rumme den unges sorg, og den unge fortrænger ofte sorgen af hensyn til omgivelserne. Det er med andre ord nødvendigt, i de tilfælde hvor den unge møder døden og sorgen, at skabe et særligt rum til de unge, hvor de kan tale om deres sorg.

Marie Louise Widding er sociolog og arbejder hos Rådgivende Sociologer A/S.

Litteraturliste

- Bauman, Zygmunt 1996: *Mortality, Immortality and Other Life Strategies*. Cambridge: Polity Press
- Giddens, Anthony 1996. *Modernitet og selvidentitet*. København: Hans Reitzels Forlag
- Kuhn, Susanne 2002: "En sociologisk analyse om unges mobilitet, fællesskaber og risikoopfattelse." *Unge trafikanter. Delrapport 3. AKF*
- Mogensen, Kevin 2002. Livet begynder ved 150 km/t. En ungdomssociologisk og – kulturel undersøgelse af unges motivation for at foretage risikohandlinger i trafikken. *Unge trafikanter. Delrapport 4. AKF.*
- Rubow, Cecilie 1993: *At sige ordentligt farvel*. Frederiksberg: Forlaget Anis
- Widding, Marie Louise Hartvig, 1998: *Døden, Tabu og Hospice – en sociologisk analyse af hospice som en ny dødkultur*. Bacheloropgave, Sociologisk Institut, Københavns Universitet

.....

I artiklen tager Annette Jarmer fat i hvad der sker, når unge sørger. Hun peger bl.a. på at unge, der oplever sorg i forbindelse med alvorlig sygdom eller død hos forældrene, ofte har problemer udover den umiddelbare sorg. Problemer, der kan vise sig i form af problemer med identiteten, problemer med intimitet osv. Jarmer beskriver også det arbejde som Rådgivningscentret Unge & Sorg gør, for at hjælpe disse unge.

Når unge sørger

Af Annette Jarmer

Baggrunden for denne artikel bygger på de erfaringer Rådgivningscentret Unge & Sorg, har fået gennem sit arbejde med unge sørgende. Rådgivningscentret retter sin hjælp mod unge mellem 16 og 28 år, hvis forældre er livstruende syge, eller hvor disse er døde efter langvarig sygdom eller pludseligt efter ulykker og selvmord. Artiklen vil lægge vægt på den betydning, det kan have for en ung, at have oplevet alvorlig sygdom og død hos en forælder, på netop dette tidspunkt af den unges liv

Artiklen beskriver nogle af de typiske problemstillinger, vi møder hos de unge der henvender sig til Rådgivningscentret

og hvilke faktorer der påvirker, hvordan en ung mestrer, at en forælder bliver alvorligt syg eller dør. Desuden vil det blive beskrevet hvordan Rådgivningscentret Unge & Sorg, hjælper de berørte unge. Artiklen slutter af med uddrag fra et afskedsbrev, en ung skrev til sin terapigruppe, da hun sluttede efter ca. 1 år.

Baggrund

Ca. 45.000 unge mellem 16 og 28 år mister en eller begge forældre i puberteten eller deres tidlige voksenliv.¹ Endnu flere lever med alvorligt syge forældre. Mange sørgende unge

¹ Opgørelse fra Danmarks Statistik pr. 31.12.2000

behøver ikke professionel hjælp, men får tilstrækkelig støtte fra familie og venner. Men de mange der behøver en anden slags hjælp, under en forælders sygdom eller efter et dødsfald, har svært ved at få denne. Derved risikerer de at få et problemfyldt voksenliv.

Sygdom i familien

Når en livstruende sygdom rammer en forælder, rammes hele familien. Den unge registrerer, hvordan den syge forandrer sig fysisk og psykisk, og konfronteres med at denne kan dø, selvom den unge ofte søger at skubbe den barske virkelighed i baggrunden og først efter dødsfaldet erkender, hvad der skete undervejs. En siger: "Jeg er ked af, at jeg var så naiv, at jeg troede min mor ville overleve. Selvom hun så meget syg ud, troede jeg ikke, at hun kunne dø."

Er der tale om langvarig sygdom, som måske strækker sin over hele den unges opvækst, vil stemningen i hjemmet ofte veksle mellem håb og angst, sorg og vrede. Dette påvirker naturligvis børn og unge, der ofte har traumatiske oplevelser fra forældres sygdomsforløb.

Sygdom og frigørelse går ikke hånd i hånd

Puberteten er en periode, hvor den unge på den ene side er afhængig af forældrene, og på den anden side søger at frigøre sig fra dem, for derved at realisere en voksende selvstændighed. Her er det vigtigt, at de har mulighed for at diskutere, sætte sig op imod og afvise forældrene, for at de kan adskille sig fra dem. Erik H. Erikson² er af den opfattelse,

at der i hver udviklingsfase grundlægges en indstilling hos mennesket, som er afgørende for dets muligheder for at orientere sig senere i livet. Gennemgås hver udviklingsfase, uden at blive forstyrret af belastende forhold, har unge mennesker ved udgangen af puberteten udviklet en stabil identitetsfølelse.

For de fleste unge med alvorligt syge forældre, er det meget vanskeligt at gennemleve ungdomsperioden, uden de udviklingsmæssige begrænsninger som sygdommen skaber. De mærker, at egne behov må vige for den opmærksomhed, som sygdommen og den syge kræver. En pige siger: "Det ondeste er kræft, så hvad kan hamle op med det? I hvert fald ikke mine kærestesorger." Det kan blive meget svært, at sætte sig op imod forældrene og især den syge, der kan være svækket af sygdom og behandling, og gør de unge det alligevel, kan det give voldsom skyldfølelse, at være årsag til konflikter. Selvstændigheden og frigørelsen fuldføres ikke, eller kun delvist, og det at blive voksen, at tage ansvar for sig selv og sørge for det man har brug for, opnås måske ikke. Efter et dødsfald er den unge så nødt til at klare sig selv, uden at have forudsætningerne i orden.

Rollefordelingen ændres

For de fleste unge vil det være svært at skulle frigøre sig fra en alvorlig syg forælder med smerter, som der skal tages særlige hensyn til. I et sådant sygdomsforløb træder unge i mange familier til som praktisk og emotionel støtte. Især har pigerne for mange pligter i forhold til deres alder og modenhed, både under sygdommen og efter dødsfaldet. Rollefordelingen ændres, når sygdom eller død

² Erik H. Erikson: Identitet, ungdom og kriser.

rammer familien. Der er unge, der har skullet fortælle yngre søskende, at far eller mor snart dør, medens andre i udstrakt grad har stået for plejen af den døde.

Især er det belastende, når unge også bliver hele familiens emotionelle støtteperson, som den syge og de øvrige familiemedlemmer søger trøst hos. De får gennem dette ansvar indblik i livets grundvilkår, som beskrevet af I. D. Yalom.³ Men unge har ofte ikke udviklet forsvarsmekanismer, som kan sætte dem i stand til at forholde sig balanceret til disse grundvilkår, fx: at bære ensomhed uden at overvældes af forladthed, eller erkende sin dødelighed uden at lammes af dødsangst. De skræmmes af viden om den syges lidelser og dødsangst, og overvældes af hjælpeløshed over ikke at kunne stille noget op, og bliver bange og ulykkelige. "Det var kun mig, der var hjemme, når min mor lå syg og svag efter kemoterapi. Jeg var bange og blev på mit værelse med musikken på fuld drøn."

Unge sorg, når forældre dør

Efter et forældredødsfald er mange unge fyldt af belastende oplevelser fra lange sygdomsforløb, eller traumatiske oplevelser fra pludselige dødsfald som fx selvmord eller trafikulykker. De føler sig ensomme og forladte af forældrene, på et tidspunkt i deres liv hvor de fortsat behøver disses støtte og opbakning. De tror ikke, det er muligt at klare sig uden de døde forældre, og at glæden er borte for altid. De påvirkes meget af den anden forælders sorg og fortvivlelse, og bekymrer sig om hvordan livet vil blive for yngre søskende. "Jeg savner min far så umådelig meget, men hvad med min lillebror, han er en lille dreng

uden en far." Deres tanker kredser meget om døden og også om egen død, men kun få har egentlige selvmordstanker. Savnet efter den døde forælder kan vokse sig større og større, og få livet til at synes meningsløst. Det er i denne situation, at de skal kunne fungere som ansvarlige voksne, kunne etablere varige venskaber og parforhold og både kunne vælge og gennemføre en uddannelse og få sig et arbejde. Det er selvsagt meget svært for mange.

Råbet om hjælp

Når de unge henvender sig til Unge & Sorg, er mange i stor nød. Nogle kommer kort efter, at det er sket. Andre har gået i lang tid, ja måske flere år, medens livet er blevet mere og mere kompliceret. De kan være triste, angste og isolerede. Vennegruppen er skrumpet ind, studierne er gået i stå og kæresteforhold kan ikke etableres eller fastholdes.

Andre klarer fortsat dagligdagen, men de føler sig anderledes end andre unge og uden for gruppen. De er fyldt af savn efter den døde far eller mor, men synes det er svært at snakke med familie eller venner, især når der er gået noget tid. De oplever andres tavshed som manglende interesse og lukker selv af.

Alle har i lang tid svært ved at forestille sig, at livet kan blive godt igen, når den døde forælder ikke er der mere. De oplever ikke længere verden som et trygt sted at være: "Når ens mor kan dø, kan alt jo ske." Mange har eksistentielle tanker, der kredser om døden, som de ikke kan dele med jævnaldrende, der er optagede af helt andre ting, som de finder overfladiske og barnlige. De glider ud af gruppen, som i ungdomsårene spiller så stor en rolle.

³ Irvin D. Yalom: Eksistentiel psykoterapi. Yalom betragter livet ud fra 4 grundvilkår: 1. Vi skal alle dø. 2. Vi er eksistentielt isolerede. 3. Tilværelsen er meningsløs. 4. Vi er ansvarlige for vort eget liv.

Problematiske kærestesorger

Kæresteproblemerne får en særlig karakter, som knytter sig til, at de har mistet forældre. En siger: "Jeg har mistet tilliden til andre mennesker, da min mor døde, og ingen kan overbevise mig om, at nogen bliver." Nogle satser på de helt korte forhold. Som en pige siger: "Her møder man dem og siger farvel. Så kender man vilkårene og har kontrol over det." Frygten for endnu et tab, man ikke er herre over, sidder dybt i dem.

Andre har kærester, som de stiller store krav til, fordi disse skal opfylde udækkede behov for kærlighed, omsorg og opmærksomhed. Behov de afdøde forældre før var med til at dække. "Nu har jeg kun min kæreste, og ham må jeg aldrig, aldrig miste. Det er kun ham, der forstår mig, og han kendte også min mor."

På grund af de unges tunge erfaringer med sygdom eller død, og de begrænsninger det har lagt på deres udvikling, kommer de på samme tid til at virke meget voksne og umodne.

At få hjælp udefra

Da Rådgivningscentret Unge & Sorg blev etableret i år 2000, stod det klart for os, at sørgende unges behov for støtte i en svær tid, måtte imødekommes med et bredt spektrum af tilbud. Disse skulle være hjælp til de unge, der ikke ønskede og ikke behøvede assistance fra professionelle behandlere, og til de unge der behøvede en mindre håndsrækning fra professionelle. Der skulle også være hjælp til de unge, der havde så komplicerede liv efter et dødsfald, at de var på vej mod det psykiatriske system med depressioner og selvmordstanker. Der skulle være mulighed for den individuelle samtale og tilbud til de mange, der behøvede hjælp i en gruppe med ligestillede. Endelig skulle der også være

tilbud til dem, der søgte en mere anonym rådgivning via telefonen eller internettet.

Rådgivningscentret er derfor bemandet med professionelle behandlere, der samarbejder med et antal unge frivillige, der alle har personlige erfaringer med at miste forældre, og som er kommet videre i livet på en god måde. Ved at kombinere det professionelle arbejde med den frivillige indsats, opnår vi at de unge sørgende får en optimal og relevant hjælp, på et tidspunkt i deres liv, hvor de har det særlig svært.

Målsætninger for Unge & Sorg

Unge & Sorgs målsætninger er:

- At støtte unge mennesker, der vokser op med livstruende syge forældre, så de kan balancere mellem omsorgen for de syge forældre og egne udviklingsbehov
- At støtte unge mennesker gennem sorgen over at miste en far eller mor, på et tidspunkt i deres liv, hvor forældrenes nærvær stadig er af stor betydning
- At støtte unge menneskers muligheder for fortsat udvikling til at blive voksne selvstændige mennesker, på trods af forældrenes sygdom eller tidlige død

Unge mellem 16 og 28 år vil ofte have forældre i 50'erne, og deres død griber dybt ind i de unges liv. De unge er som regel under uddannelse. Mange fungerer med besvær udadtil, medens de holder deres ensomhed, tristhed og rodløshed for sig selv.

Der skal modenhed eller store sorger til, før unge ringer til fremmede for at få hjælp. Men vi ser, at også helt unge 16 -18-årige kontakter Unge & Sorg og fortæller om, hvor svært deres liv er blevet. De føler sig ander-

ledes end kammeraterne og synes ikke, de har jævnaldrende eller voksne at tale med. For unge i begyndelsen af 20'erne, der ofte er flyttet hjemmefra for at begynde egne selvstændige liv, får forældredødsfald mange til at føle, "at de mister deres rødder, inden de selv har slået rod."

Efter telefonisk førstegangskontakt med en professionel, følges denne op med en personlig, uddybende samtale ligeledes med en professionel, der sammen med den unge vurderer, hvilken hjælp der er brug for. Det er vores erfaring, at den bedste hjælp ofte er at møde ligestillede i en gruppe. Her mindskes følelsen af at være anderledes, og det bliver nemmere at dele alt det svære med ligestillede.

Professionelle behandlere og unge frivillige

Unge med særligt komplicerede tab og traumer, tilbydes professionel hjælp. Den gives som individuelle samtaler, når den unges problemer, ud over tab af en forælder, har en særlig karakter eller et omfang, der ikke genkendes af de andre unge. Men den hyppigste professionelle hjælp gives i terapigrupper. Unges sorgproces efter forældredødsfald er forskellig fra voksnes, og har den særlige karakter, at de ikke skal nå frem til en adskillelse fra de døde i følelsesmæssig forstand. Tværtimod skal de stadig kunne dele sorger og glæder med disse. Terapien fokuserer på sorg og savn, på vanskeligheder fra sygdomsperioden og på den unges aktuelle livsomstændigheder. Gruppeformen, med terapeuter og jævnaldrende unge, balancerer netop mellem at give nødvendig hjælp fra voksne, samtidig med at den unge ikke

føler sig invaderet og opslugt, som det kan ske ved individuel terapi. Hjælpen kan være kortvarig eller strække sig over mere end et år. Omfanget afhænger af, hvornår den unge bliver i stand til at tage hånd om sit eget liv og få troen på, at der igen er noget godt at se frem til.

Samtalegrupper

De mange andre unge, der hovedsagelig efterspørger erfaringsudveksling med en gruppe ligestillede, tilbydes plads i samtalegrupper ledet af unge frivillige, der alle har personlige erfaringer med at miste en eller begge forældre. Det frivillige arbejde i Unge & Sorg bygger på viden om, at det er hjælpsomt for en sørgende ung at møde en anden ung, der selv har mistet en forælder, og som alligevel er kommet videre i livet og har det godt. Det giver meget håb og tro på egne muligheder.

Derfor skal de frivillige have denne baggrund. Men det kræver samtidigt, at de løbende modtager professionel støtte i form af supervision og vejledning, idet det frivillige arbejde netop rammer ind i det mest sårbare punkt i de frivilliges eget følelsesliv. "De frivillige har en helt særlig personlig klangbund som forudsætning for deres frivillige arbejde, hvilket kan gøre det frivillige arbejde belastende."⁴

"Ordentlige voksne"

I evalueringen af vores arbejde⁵ har det vist sig, at de unge sørgende sætter samværet i en samtalegruppe med de frivillige meget højt. Mange ser det som et mål i sig selv, at man kan få det så godt, at man har styrke og

⁴ Evalueringsrapport 1

⁵ Evalueringsrapport 2

overskud til at hjælpe andre unge. Derudover efterlyser de unge sørgende hjælp fra de professionelle behandlere, fra det de kalder "ordentlige voksne, der kan holde fast og gå i dybden i det, der gør mest ondt."⁶

For at imødekomme dette ønske, tilrettelægges samtalegrupperne således, at de professionelle tilbyder afgrænset, men intensiv, gruppeterapi over 2 dage midt i et gruppeforløb over ca. 4 måneder. Derved kombineres den frivillige indsats med professionel hjælp.

Andre tilbud

De unge frivillige tilbyder også samtaler på tomandshånd, både "face to face" og på telefonlinien Unge & Sorg. Her kan unge sørgende dele tanker og oplevelser med en ligestillet, der engang var i samme situation. For mange er det lettere på denne måde at udtrykke savn og længsel, angst og vrede. Telefonsamtalerne giver samtidig den unge en anonymitet, som for nogle er nødvendig for at turde dele disse personlige forhold. Disse samtaler, og brevene fra den elektroniske brevkasse i Unge & Sorg, viser hvor mange svære tanker og følelser unge i sorg har. Også her er den professionelle støtte og opbakning af de frivillige i høj grad nødvendig.

I Rådgivningscentrets evaluering i 2002, hvor fokus bl.a. blev lagt på samarbejdet mellem det ansatte personale og de unge frivillige, var konklusionen, at: "Samspillet mellem de frivillige og de professionelle gør Unge & Sorg til noget helt unikt, som forener det bedste ved det frivillige arbejde med det bedste i det professionelle."⁷

Afskedens betydning

De unge kommer i Unge & Sorg i en belastet, men afgrænset, periode af deres liv. Målet for Rådgivningscentrets støtte er, at skabe eller genskabe de unges tro på, at livet godt kan gå videre, selvom en elsket far eller mor ikke er her mere. At de atter får øje på, og lyst til, at bruge de muligheder, som livet byder på, og mærker lettelsen ved at have klaret det sværeste i deres liv. At der nu er flest af de gode dage og at de kan takle de dårlige, der kommer, uden at blive slået omkuld.

Når de unge afslutter et behandlingsforløb i en terapigruppe, tager de afsked med gruppen og terapeuterne, som over en længere periode har været deres væsentligste holdepunkt. De skriver et afskedsbrev til gruppen, og jeg vil slutte af med et uddrag af et brev, en ung har skrevet:⁸

"Nu er dagen kommet, hvor det er min tur til at sige farvel til gruppen og terapeuterne. Den dag, som jeg længe troede aldrig ville komme. Det er blevet min tur til at rejse mig og vise mig selv den tiltro, at jeg nu er blevet så livsduelig, at jeg kan klare de udfordringer, jeg vil få på min vej. Det er skønt at være kommet hertil og også skræmmende. Jeg vil aldrig glemme de fantastiske skæbner jeg har mødt her. Det har været hårdt at være vidne til så mange sorger, men det har også været utroligt livsbekræftende at se, som alle har kæmpet. Før jeg startede her, troede jeg, at

⁶ Evalueringsrapport 2

⁷ Evalueringsrapport 1

⁸ Brev fra en ung, der har givet sin tilladelse til gengivelsen af dette.

.....

man i sådan en gruppe ville sidde og græde og have ondt af hinanden, men virkeligheden var en anden. For midt i al fortvivlelsen, tristheden og forladtheden så jeg, at der også var glæde, latter og håb. At midt i mørket var der lys, opmuntring og omsorg. At man efter at have siddet og tudet i to timer kunne blande saftvand, tænde stearinlys og snakke om kærester, studier og fritidsliv. At vi udover at have mistet far eller mor, også var unge mennesker som alle andre.

Jeg har fundet ud af, hvor meget sammenhold og fællesskab der også kan findes i at miste. Her i gruppen har jeg oplevet en varme og en solidaritet, som jeg ikke kendte, og som vil præge mig resten af mit liv. I denne gruppe har jeg indset, at min far er død, og at jeg skal leve uden

hans kærlighed og støtte. Jeg savner ham stadig men har samtidig et liv, hvor jeg efterhånden står ganske godt plantet og tør agere uden frygt. Jeg har lært vigtigheden af at kunne sige rigtigt farvel og tage afsked både med de døde og med de levende og nu også med jer. Det har været en hård men uundværlig læreproces. Det lærte ligger nu i min rygsæk, og jeg vil bruge det på min vej igennem livet. Tak fordi I har ledsaget mig på denne rejse. Tak for jeres støtte til, at jeg gennemførte den.

Farvel til jer alle
Lone.

Annette Jarmer er centerleder ved Rådgivningscentret Unge & Sorg

“Har man valgt at arbejde med børn, så ejer man problemet,” slår Per Bøge fast. Problemet er børn der er ramt af sorg, fordi en forælder, en klassekammerat eller en anden nærtstående er alvorligt syg eller død. Per Bøge, der er projektleder og pædagogisk konsulent i Kræftens Bekæmpelse, er ikke et øjeblik i tvivl: Pædagoger og skolelærere har utrolig stor betydning for, hvordan børn og unge kommer igennem sorgen, og det er en opgave de ikke kan overlade til familien, psykologen eller præsten.

Børns sorg – skolens opgave

Af Michael Voss

Siden 1995 har Per Bøge arbejdet for, at få landets skoler til at udarbejde handleplaner, så de har en forståelse, en grundviden og et beredskab parat, når der brug for det. Kræftens Bekæmpelse kalder det OmSorgs-handleplaner.

I dette interview fortæller Per Bøge om børn og unges sorg, og om erfaringerne med OmSorgs-handleplaner.

“Det var indignationen, som fik mig i gang med dette arbejde. Indignationen over, at uddannelsessystemet slet ikke er rustet til disse situationer. Som lærer oplevede jeg, hvor svær en situation man kommer i, når en elev oplever et alvorligt tab: Far er alvorligt syg, mor der er død, eller en skilsmisse for den sags skyld. Så har barnet brug for hjælp til at få styr på sine følelser, og det er den

enkelte lærer ofte ikke parat til.”

Da Per Bøge i 1995 blev ansat i Kræftens Bekæmpelse, havde organisationen mange initiativer over for voksne pårørende til kræftsyge, og til patienter der var døde af kræft, men intet i forhold til børn.

“Dem forventede man at familien tog sig af. Men lige netop i den situation magter den nærmeste familie, f.eks. en efterladt far, ikke at være alene om at tage sig af sit barns sorg, over at have mistet sin mor.”

“Jeg syntes, at Kræftens Bekæmpelse havde en opgave her, Vi havde også et godt udgangspunkt i form af en tæt kontakt til skolerne, hvor omkring ¾ abonnerer på organisationens publikationer. I samarbejde med Jes Dige fra Aalborg, startede jeg arbejdet med OmSorgs-handleplaner fra et meget

praktisk udgangspunkt. Vi ville lave nogle undervisningsmaterialer, der gjorde en forskel i skolernes hverdag.”

Pludselig er alt anderledes

”Alt er pludselig anderledes for et barn eller ung, som har mistet sin mor eller far, og tilværelsen bliver utrolig svær at få hold på, forklarer Per Bøge.”

”Når alt udenom er anderledes, føler børn og unge at de er anderledes. Og næste skridt er ofte, at de tror de ikke duer til noget. De trækker sig ud af alle sociale sammenhænge.”

”Samtidig oplever de, at de voksne opfører sig anderledes. I den bedste og kærligste mening eller måske i afmagt, undgår mange voksne at tale om sygdommen, døden og tabet. Men det får børnene til at tænke: Når de voksne opfører sig så mærkeligt over for mig, må det være fordi der er noget i vejen med mig. Måske er det min skyld, at far eller mor er død.”

”Hvis der er tavshed om dødsfaldet og sorgen, udvikler børn utroligt nemt disse fantasier om hvad der er sket, og om at det er deres skyld. Og skyldfølelsen bliver til ønsket om, at sone. Så er det vi ser børn, der kaster sig ud i aktiviteter, fordi ”sådan gjorde mor”, eller ”sådan havde mor forventet, at jeg ville gøre.” De kæmper sig f.eks. igennem første år i gymnasiet, selv om de ikke har lyst og ikke magter det. ”Jeg skal!” Men det holder ikke, og i 2.g. er de parate til at droppe ud, og jeg får et opkald fra studievejlederen...”

Per Bøge skynder sig at understrege, at sådan behøver det ikke at forløbe. Pædagoger og lærere kan gøre meget for at forhindre, at det går så galt.

”Børn og unge tilbringer utrolig meget tid i børnehave, skole eller andre institutioner. Derfor forventer de noget af de voksne i institutionerne. Og hvis man har valgt at

arbejde med børn, så har man et ansvar.

”også i den situation. Så ejer man problemet. Alene af den grund, at det går ud over barnets undervisning og læring hvis det er i sorg, eller hvis eleven er blevet traumatiseret af en sorgoplevelse, som hun ikke har fået hjælp til at bearbejde.”

Tale er guld

Hvad er så Per Bøges råd til skolelæreren, der står med et barn i sorg?

”Først og fremmest må vi gøre op med den gamle talemåde om, at tavshed er guld. Tavshed er ikke guld, tværtimod: Tale er guld,” understreger Per Bøge.

”Det vigtigste er, at de voksne reagerer, at vi er nysgerrige og spørger, og at vi lytter til, hvad barnet eller den unge fortæller. Det er helt afgørende, at barnet får sat ord på sine følelser, og at barnet får sagt det højt. Hvis ikke barnet får talt med voksne om sine tanker og følelser, opstår disse ideer om, at ”det er nok mig, der er noget galt med.” Og det nytter ikke noget, at de voksne venter, indtil barnet selv begynder at tale om det. Et barn, der er ramt af sorg, har i den grad brug for tilbud om hjælp.”

”For at kunne gå ind i denne samtale med barnet, må læreren have så mange informationer som muligt. Om sygdomsforløbet, eller om hvordan ulykken fandt sted, og om hvordan situationen er i familien. Derfor må man opsøge familien og tale med dem. Og læreren må viderebringe oplysningerne til de kolleger, der møder barnet.”

”I sådan en situation kan det være nærliggende at tro, at man skåner barnet ved at omskrive forløbet omkring sygdommen og dødsfaldet. Men hvis barnet ikke får en god og sand forklaring, vil det udvikle sine egne fantasier om, hvad der er sket. Også fantasier, hvor barnet påtager sig selv skylden. Sandheden kan

være barsk, men fantasierne er altid værre.”

”Det er den første snak med familien og barnet, der er vigtig. Det kan være hårdt, men det er her, at læreren signalerer: ”Jeg er her, og jeg vil godt hjælpe.””

Børn og voksne reagerer på og håndterer sorg forskelligt. Især lægger Per Bøge vægt på, at børn kan ”tage pauser” fra sorgen.

”Det snyder ofte de voksne. De glemmer problemet. Men tabet og sorgen dukker op igen, og børnene kan ikke selv styre hvornår. Det kan være en tilfældig bemærkning fra en lærer om, at eleverne skal have en seddel med hjem til far og mor, og så tænker barnet ”... men jeg har jo ingen far.””

”Eller det kan være konfirmationen, som nærmer sig. Pigerne går i byen med deres mødre for at købe konfirmationskjoler, men for hende, hvis mor døde for tre år siden, bliver det en brutal påmindelse om, at hun ikke har en mor. Og så pjækker hun måske, eller bryder sammen midt i matematikprøven. Så er det utrolig vigtigt, at læreren ved hvad det er, det måske handler om.”

Hele skolens opgave

At tage hånd om et barn i sorg, kan virke som en meget stor og krævende opgave, at pålægge en skolelærer. For Per Bøge er det da også vigtigt at slå fast, at ansvaret ikke må hvile på den enkelte – nærmeste – lærer.

”Mit budskab er ikke, at klasselæreren, eller den første lærer der mærker problemet, nødvendigvis skal være den, som taler med barnet eller som opsøger familien,” siger han.

”For nogle lærere eller i bestemte situationer, kan opgaven være for stor. Når en voksen skal hjælpe et barn med sorg eller andre følelser, bliver han eller hun konfronteret med sine egne følelser. En lærer eller pædagog kan selv have et tæt forhold til den syge eller den afdøde. Eller dødsfaldet kan

kalde begivenheder og følelser fra lærernes egen tilværelse op igen. Står man over for et barn, der har mistet en far eller mor, kan man nemt blive følelsesoversvømmet, og så er man måske ikke den bedste til at hjælpe barnet.”

”Derfor skal det være i orden for en lærer, at sige: ”Jeg magter det ikke selv. Hvem vil hjælpe mig med det her?””

”I stedet for at lægge hele opgaven og byrden på en enkelt lærer, må man se det som hele skolens opgave. Det er dette fælles ansvar, som handleplanerne skal skabe forståelse for. Gennem handleplanerne forpligter alle på skolen sig til, at tage hånd om opgaven, når behovet opstår.”

”Og det er netop skolen – eller børnehaven, fritidsinstitutionen – som kan gøre en forskel. Tidligere ville mange lærere måske tænke, at det er en opgave for skolepsykologen. Men et barn i sorg, har brug for hjælp i de rammer, det kender. I hjemmet er hele den vante normalitetstilstand brudt sammen. Så er det de andre voksne som de kender, og de fællesskaber hvor de føler en vis tryghed, som kan hjælpe dem igennem situationen bedst muligt. Det nytter ikke, at rykke barnet over i fremmede omgivelser, for at tale med en skolepsykolog han aldrig har mødt før.”

Beredskab og ritualer

Skolelærere har ofte en fornemmelse af, at de bliver bombarderet med forslag til kampagner og ekstra-temaer. Men det har Per Bøge ikke oplevet som en hæmsko for arbejdet.

”Ideen om handleplaner, er blevet utrolig godt modtaget i skolerne. Lærerne vil meget gerne være bedre rustede til, at tage sig af disse problemer. Vi har tydelig kunnet mærke, at vi ramte ned i et tomrum.”

Arbejdet med en OmSorgs-handleplan, begynder ofte med en temadag for alle ansatte

på skolen. Her introducerer Per Bøge eller Jes Dige problemstillingerne, og personalet udveksler erfaringer og diskuterer, hvordan man har håndteret sorgsituationer tidligere.

På baggrund af diskussionerne udarbejdes der en handleplan, der indeholder anvisninger på, hvordan man håndterer akutte situationer, f.eks. hvem der skal informeres, hvordan det skal foregå og hvem der har ansvaret for, at det sker. Handleplanen kan også indeholde skabeloner til breve, der kan sendes ud til forældrene i klassen, hvor et barn har mistet en far eller mor.

Der kan være bestemte ritualer, som klassen eller hele skolen kan gennemføre; tænde stearinlys, mødes i aulaen eller deltage i begravelsen. Ofte vil der være forskellige "opskrifter", alt efter om det er ulykkestilfælde eller langvarig sygdom, om barnet går i 2. klasse eller 8.

På mange skoler nedsættes en ressourcegruppe, hvis opgave er at følge med i nye materialer og ideer om emnet, og som også kan være back-up for lærere, der har svært ved at tackle situationen.

"Men det er ikke en færdigtrykt handleplan, vi tager ud på skolerne med," understreger Per Bøge.

"Processen med at udvikle handleplanerne på den enkelte skole, efter lokale forhold og ud fra egne erfaringer er vigtig. Det er gennem dette arbejde, at man virkelig får funderet forståelsen for, at det er et fælles anliggende for hele personalegruppen."

Ikke kun skolen

En handleplan kan også indeholde ideer til, hvordan skolen i hverdagen arbejder med temaer som tab, sorg og død. Kræftens Bekæmpelse har udarbejdet en mængde materiale, som skolen kan bruge både i hverdagen og i akutte situationer. Der er undervisnings-

materiale til tre forskellige aldersgrupper. De har udgivet en samling noveller om sorg af skandinaviske forfattere, og en digtsamling skrevet af børn og unge ud fra egne oplevelser. På listen er også en tegnefilm for de små og en radiomontage, hvor tre børn fortæller deres historier om at miste.

"Vi ved, at disse materialer bliver brugt flittigt på skolerne, og vi får mange bestillinger fra andre typer institutioner, fra pårørende og fra børnene selv," fortæller Per Bøge.

"Ikke mindst børnehaver har vist stor interesse for, at arbejde med dette tema. Til gengæld er det sværere at få institutionerne inden for ungdomsuddannelserne til, at påtage sig opgaven. Der er en tradition for, at de unges private og sociale liv ikke kommer lærerne ved i gymnasier og tekniske skoler. Men det gør det. Det slår i hvert fald lynhurtigt igennem og ødelægger elevens evne til at lære noget, hvis han eller hun bærer rundt på en ubearbejdet sorg."

"Men det bør ikke standse i uddannelsesinstitutionerne. For mig at se, kan det lige så vel være en opgave for ledere i sportsorganisationer, spejderforeninger, fritidshjem at tage sig af et barn, der har mistet et nært familiemedlem."

OmSorgs-handleplaner fokuserer på alvorlig sygdom og død. Men Per Bøge er overbevist om, at de kan få langt bredere betydning.

"De redskaber, som skolerne får i arbejdet med OmSorgs-handleplaner, kan også bruges i andre situationer: Hvor børn har været udsat for incest, hvor forældre har et alvorligt misbrug, i forbindelse med mobning eller skilsmisse, som barnet også kan opfatte som et meget alvorligt tab."

Det går fremad

Siden Per Bøge og Jes Dige begyndte arbejdet med børns sorg i 1995, er det gået stærkt. I

november 1997 var det kun 4 % af landets skoler, der havde en nedskrevet OmSorgs-handleplan. Året efter var tallet oppe på 14 %, og i dag har 86 % af skolerne sådan en handleplan.

Kræftens Bekæmpelse har ikke gennemført nogen overordnet status over arbejdet med OmSorgs-handleplaner, men for to år siden blev der gennemført en evaluering af arbejdet i Aalborg, hvor kommunen pålagde samtlige skoler at udarbejde handleplaner. Lærerne udtrykte generel tilfredshed med den viden og de redskaber, de havde fået i forbindelse med udarbejdelsen af handleplanerne, og selv om undersøgelsen blev gennemført allerede et halvt år efter, at handleplanerne var udarbejdede, svarede over halvdelen af lærerne, at planerne havde været anvendt i praksis.

”Mere generelt kan jeg mærke, at det er

en anden type henvendelser jeg får fra lærere. For fem år siden ringede de og sagde stort set ikke andet end Hjælp! I dag siger de: Vi har gjort sådan og sådan, hvad mere kan vi gøre?”

En mørk sky ser Per Bøge dog skygge over de gode resultater og hans almindelige optimisme for arbejdet:

”De politiske vinde blæser ikke i vores retning lige nu. Den nuværende regering prioriterer den snævre faglighed, over arbejdet med de sociale rammer og psykologiske forhold. Efter min mening er det en misforstået modsætning at stille op, fordi det er en forudsætning for at lære noget, at barnet har det godt socialt og følelsesmæssigt.”

Michael Voss er freelancejournalist og skriver jævnligt i *Ungdomsforskning*

.....

"Før i tiden kunne vi godt tænke: Kan vi tillade os at ringe til hjemmet og spørge. Jeg tror oven i købet, vi kunne have fundet på at sende børnene hjem efter et dødsfald. Nu ved vi, at det er vores opgave at tage os af børnene, og vi ved at vi næppe kan gøre for meget," fortæller Frank Christensen, som er rektor på Marie Kruses Skole i Farum.

Før sendte vi børnene hjem...

Af Michael Voss

Marie Kruses Skole, der er en privatskole, har over 1.000 børn spredt fra børnehaveklasse til 3.G. I fem år har skolen arbejdet med OmSorgs-handleplan, og i dette interview fortæller Frank Christensen, om skolens erfaringer.

"Det er omkring fem år siden, at en af vores lærere formulerede behovet for at vide mere om, hvad børnene har brug for i en situation, hvor en forælder er død eller lider under en livstruende sygdom. Hun havde stået i situationen, og hun ville godt være bedre forberedt næste gang. Med 1.000 elever og dermed 2.000 forældre, ved vi det vil ske igen," siger Frank Christensen.

"Den pågældende lærer tog på et kursus, hvor hun mødte Per Bøge fra Kræftens Bekæmpelse og samarbejdspartner Jes Dige,

og det blev hun meget inspireret af. Det førte til, at vi afholdt en temadag – faktisk varede det mere end én dag - på skolen, hvor alle ansatte deltog; lærere, pædagoger, pedeller, kontoransatte – uden undtagelse."

"Vi fik udviklet skolens egen sorgpolitik, og vi fik nedsat en ressourcegruppe til at arbejde videre med området. Resultatet er i dag, at vi alle har bedre forudsætninger for, at hjælpe eleverne gennem sådan en situation."

Omgærdet af tavshed

Hvordan reagerede lærerne på Marie Kruses Skole, på alvorlig sygdom og dødsfald blandt børnene og deres forældre – før skolen havde en egentlig politik på området?

"Reaktionen var nok præget af en vis

rådvildhed, og meget var overladt til den enkelte lærer; hvad vurderer jeg, hvad magter jeg," fortæller Frank Christensen.

"Vi var meget i tvivl: Kan vi være bekendt, at tage emnet op uopfordret. Kan vi tillade os, at kontakte hjemmet? Fra min egen skolegang husker jeg, at en klassekammerats far døde. Det talte vi aldrig om. Også her på skolen har sygdom, alvorlige ulykker og død været omgærdet af tavshed, og jeg vil ikke udelukke, at lærere fuldkommen har fortiet det - af hensyn til barnet og i den bedste mening."

"Jeg tror oven i købet, at der har været situationer, hvor vi sendte børnene hjem pga. af et dødsfald."

"Nu ved vi, at det er den stik modsatte vej man skal gå. Vi kan ikke være udfarende nok, og vi skal ikke "sende problemet væk", hverken hjem eller til skolepsykologen. Vi skal tage os af det, selvfølgelig i samarbejde med familien og gerne med skolepsykologens bistand."

Rationel handling

På Marie Kruses Skole har man for alvor taget budskabet fra Kræftens Bekæmpelse (se interview med Per Bøge i dette nummer) til sig:

"I dag er vores udgangspunkt, at vi hellere skal snakke for meget med barnet end for lidt. Det skal ikke være omklamrende eller utidigt føleri. Men vi skal være til rådighed, og barnet skal vide det. Det skal siges lige ud og direkte, så eleven får lejlighed til at fortælle."

"Det første vi gør, er at tage kontakt med den nærmeste familie, for at få så mange oplysninger som muligt og for at finde ud af, hvad familien ønsker. F.eks., om de synes, det er en god ide, at klassen deltager i begravelsen. Eller det kan være andre ritualer. Og vi

har endnu ikke været ude for, at nogle familiemedlemmer synes vi har været for nærgående. Tværtimod har nogle givet udtryk for en dyb taknemmelighed."

På Marie Kruses Skole er det ikke nødvendigvis klasselæreren, som har hovedansvaret.

"Vi havde sidste år en forfærdelig situation i en 3.G. I løbet af ét skoleår døde fire forældre til elever i klassen af kræft. Her var der virkelig noget at samle op på. Men det viste sig, at klasselærerens forældre selv var døde af kræft. Det gjorde naturligvis situationen ekstra svær for hende. Hun følte ikke, at hun magtede opgaven alene. Men fordi vi har arbejdet med spørgsmålet og udviklet nogle retningslinjer, var der på skolen en forståelse for, at det var et fælles ansvar, og andre kunne tage over."

"På den anden side har dette arbejde også vist, at lærerne har langt flere ressourcer til at arbejde med disse spørgsmål, end mange måske umiddelbart ville have forventet."

Frank Christensen tager et ringbind frem fra reolen og forklarer:

"Helt konkret har vi denne mappe, hvor vores handleplan er nedfældet. Den står her og den står også hjemme ved min telefon. Den kan jeg støtte mig til, hvis en far ringer en aften og fortæller, at hans kone er død. Hverken jeg eller mine kolleger kan undgå at blive følelsesmæssigt påvirket i den situation, og så er sådan et sæt nedskrevne retningslinjer en hjælp til at handle rationelt."

Marie Kruses Skole har i de seneste år, heldigvis, været forskånet for dødsfald blandt eleverne og blandt de ansatte.

"Men handleplanerne dækker også de situationer. De ligger parat, hvis der bliver brug for det."

Gymnasieelevers trivsel

Som skoleleder modtager Frank Christensen

mange materialer og ideer til undervisningen, som bliver til nye belastende ekstra-opgaver for lærerne, der skal finde plads til dem i undervisningsforløbet.

"Men personalets modtagelse af dette, adskiller sig markant fra andre tema- og kampagnematerialer," fortæller han.

"På en måde er dette noget helt anderledes vitalt. Der har været utrolig stor opbakning, bag arbejdet med sorgpolitikken. Det skyldes også det store arbejde og den inspiration, vi har nydt godt af fra Per Bøge og Jes Dige. Uden deres bidrag var vi aldrig nået så langt."

I modsætning til de fleste andre gymnasier, dækker Marie Kruses Skoles OmSorgs-handleplaner også gymnasieklasserne.

"Jeg bliver indimellem – godmodigt – drillet af andre gymnasierektorer, fordi vi også på denne måde beskæftiger os med elevernes trivsel," fortæller Frank Christensen.

"Det er selvfølgelig lettere og mere nærliggende for os, fordi vi har grundskole og gymnasium sammen, men jeg har i hvert fald ikke mødt nogen modstand fra gymnasielærernes side. Lærerne ved, hvordan det påvirker undervisningen, når en elev har det dårligt."

"Faktisk har vores arbejde vakt opmærksomhed i lokalområdet, hvor vi bliver kontaktet ikke bare af andre skoler, men også virksomheder. Og hvorfor skulle OmSorgs-handleplaner ikke være en del af personalepolitikken på en arbejdsplads?"

Til gengæld arbejder skolen ikke med temaet i den daglige undervisning, og Frank Christensen er slet ikke bekendt med Kræftens Bekæmpelses undervisningsmaterialer.

"Jeg tror man skal være forsigtig med, at inddrage alverdens mulige ulykker i hverdagen."

Aldrig afsluttet

Med ringbindet på plads i reolen og lærerne motiverede og ansvarlige, kunne man forestille sig, at opmærksomheden nu blev vendt mod nye emner:

"Nej, det holder ikke. Arbejdet med OmSorgs-handleplaner er nok aldrig helt afsluttet. Nu er det fem år siden, vi formulerede vores sorgpolitik. Og vi har netop for nylig talt om, at der er kommet mange nye ansatte til skolen siden. De kan ganske vist læse, hvad vi har skrevet ned. Men de har ikke været med i diskussionerne og formuleringen af retningslinjerne."

"Derfor overvejer vi nu at genstarte processen, så vi på én gang kan give de nye ansatte det samme fundament, og samtidig videreudvikle vores handleplan. Selvfølgelig kan den blive bedre. F.eks. har vi nok ikke i tilstrækkelig grad, sat videreformidlingen af de nødvendige oplysninger til andre lærere om elever, der har mistet en forælder eller en søskende, i system. Og vi er måske heller ikke gode nok til, at følge op på arbejdet efter den første akutte fase. For selvfølgelig dukker følelserne i forbindelse med tabet, op igen mange gange senere. Det skal vi også være opmærksomme på, så vi kan hjælpe eleverne på det tidspunkt."

Michael Voss er freelancejournalist og skriver jævnligt i *Ungdomsforskning*

Hvad gør man, når man møder unge i sorg i folkeskolen? I artiklen argumenterer Peter K. Olesen for, at det værste man kan gøre, er ikke at gøre noget. Han peger på, at det drejer sig om at være et medfølelse medmenneske, som forholder sig til den unges sorg. Artiklen ser også på sorgens betydning for den unges udvikling og sætter spot på den generelle berøringsangst over for andres sorg.

Ikke overmenneske – men medmenneske

Af Peter K. Olesen

I denne artikel vil jeg beskæftige mig med problemstillingen, om læreres berøringsangst når de møder elever i sorg og plædere for nødvendigheden af, at man kommer denne berøringsangst til live. Sker det ikke, vil folkeskolens mål om at udvikle det hele menneske mislykkes på fatal vis, samtidig med at det vil få store konsekvenser, for de unge der rammes af en sorg. Jeg vil også se på, hvilken betydning sorg har for den unges udvikling.

Berøringsangst

De fleste har nok oplevet hvor svært det kan være, at skulle forholde sig til folk som har været ude for en traumatisk krise og er i sorg. Det nemmeste er, at vende dem ryggen og

lade som om intet er hændt. Måske er berøringsangst det rigtige ord. Det er i hvert fald den erfaring jeg har gjort mig, i kraft af mit arbejde som underviser og formidler i skoler og på seminarier, med fokus på problemstillingen: "Lærerens rolle når elever er i sorg og krise." Her møder jeg, som oftest, tilhørere med korslagte arme og et ligegyldigt blik i øjnene. Med denne attitude signaleres der, at de er betalt – og har ansvaret for at proppe noget lærdom i hovederne på eleverne; det er ikke deres rolle, at agere "pædagog" eller "grædekone".

Pligt til at hjælpe

I Folkeskolens formålsparagraf står der imidlertid, at det er folkeskolens pligt, at bidrage til

.....

elevernes alsidige udvikling. Normalt forbindes dette med en vekselvirkning af faglighed og kreativitet, således at elevernes forskellige intelligenser tilgodeses. Men formålsparagrafens ord kan hurtigt få en anden betydning, når man som lærer stifter bekendtskab med Dennis i 8. klasse, der konstant er urolig og ukoncentreret i timerne, og hvis faglige præstationer er dalende: i frikvartererne er han aggressiv og utilnærmelig. Her er fagligheden meget svær at få gennemført, hvis man ikke formår at gå ind og genskabe det fundament, som brutalt blev revet i stykker, da moren døde for et par måneder siden.

Læringens dimensioner

Læringens socialt - samfundsfaglige dimension opfatter læringsprocessen som et samspil mellem individ og omgivelserne. Det er impulserne fra denne proces, der sætter læringen i gang og giver den indhold. Læringsprocessen er afhængig af den kontekst, den finder sted i. Ud fra et psykodynamisk læringssyn vil det være elevernes motivation, engagement og følelser, som er afgørende for udviklingssituationen.

Det er ikke en sjældenhed, at unge der er - eller har været - i sorg, fortæller om lærere, som end ikke så til deres side, end ikke spurgte hvordan det gik, eller i det hele taget virkede underligt fraværende eller ligeglade. Det er vigtigt, at man som lærer har et begreb om, hvordan man skal tage vare på den elev, der er i sorg. For den der mister, har brug for opmærksomhed og omsorg for at bryde ensomheden og komme igennem sorgen.

Mur af tavshed

I kraft af samfundets institutionalisering er vi nået til den situation, at lærere og pædagoger i det hele taget er meget mere sammen med de

unge, end deres nærmeste voksne relationer. Derfor anser jeg det som meget problematisk, at unge i sorg, som higer efter opmærksomhed og accept, oplever en mur af tavshed fra nogle af de personer, de har tættest på.

Christian der mistede sin mor, beskriver det at komme tilbage til skolen og kammeraterne således:

”I skolen havde alle ondt af mig, men forsøgte at undgå mig. Det er svært at forstå. Det føltes som om at stå alene i en cirkel, mens alle stod og kiggede på mig.” (2)

Når man som lærer står overfor et ungt menneske i sorg, vil man næsten automatisk føle sig utilstrækkelig. Det kan føles energi-krævende og angstprovokerende, at skulle beskæftige sig med, hvordan man kommer det i møde. Samtidig er klassen som oftest også berørt af situationen, og i nogle tilfælde vil flere af klassekammeraternes følelse af sorg blive reaktiveret.

At være medmenneske

Når man trøster, sker det ofte ved at aflede den andens tanker fra det sørgelige. Det kan hjælpe her og nu, men på længere sigt er det sundere at føle sorgen og smerten. Derfor skal lærere ikke prøve at opmuntre den sørgende, ved f.eks. at sige ”græd ikke, det skal nok gå over”. Det handler i stedet om, at turde rumme sorgen og dens følelser. Derfor er det langt bedre at vise eleven, at det er tilladt at have det svært. Hold om ham eller hende og sig f.eks. ”det gør mig meget ondt, at din mor er død”. Eleven finder selv ud af at aflede sine tanker, når han eller hun er klar til at skifte emne.

Kræftens Bekæmpelse har i flere år gået foran i kampen, for at øge kendskabet til sorg og dermed forholdt sig til den berøringsangst,

den medfører. De har opfordret folkeskolerne til at oprette et sorgberedskab, så man har klare retningslinier for, hvordan sorg og krise skal tackles. Ved at kende til dette, er det muligt at få førnævnte Christian ud af cirkelen og dermed opløse den paria – tilstand han befinder sig i, og få gjort ham til ligeværdig.

At støtte i sorgen

At støtte et barn i sorg kræver, som det står i Kræftens Bekæmpelses materiale, ikke at du er "overmenneske", blot at du er "medmenneske". (1) Det handler først og fremmest om at nå til en erkendelse af, at sorgarbejdet er en normal og nødvendig proces. Det vigtigste er, at signalere vilje til nærvær, forståelse og accept af det sørgende barn. Samtidig er det vigtigt gennem hele skoleforløbet, at beskæftige sig med forebyggende sorgarbejde, at tale med eleverne om at miste og om sorg. Der findes en mængde relevante redskaber og metoder, hvor det er muligt at komme rundt om netop de forbudte følelser, tage stilling til og få viden om børn og sorg. Det, at man som lærer har indblik i og bevidsthed om den teoretiske viden – sorgens faser, børns udvikling - giver et overblik og dermed også mulighed for at støtte og hjælpe den sørgende elev. Ikke to sorgsituationer er ens, derfor er medmenneskelighed, empati og intuition utroligt vigtige.

Livets store spørgsmål

I det hele taget er det vigtigt, at tale med eleverne om livets store spørgsmål – hvor kommer vi fra?, hvad sker der, når vi dør? Læreren kan forsøge at styrke evnen til samtale om den eksistentielle dimension, ved at gøre klassefællesskabet til et rum hvor åndelige, religiøse, ideologiske og eksistentielle spørgsmål kan få plads og bliver verbaliseret

gennem fortællingen. Samtidig kan man i klassen arbejde med den filosofiske dialog, hvor børns samtale kan danne basis for forståelse af eksistentielle spørgsmål. Dette kan ske, dels ved at opmuntre til at bygge videre på egne ideer, dels ved i fællesskab at forfølge de logiske konsekvenser af disse. Som lærer har man ikke altid et svar, men diskussionen og refleksionen er vigtige i elevernes dannelsesproces. Hvis man på forhånd i sin undervisning har legaliseret sorgen og dens følelser som en naturlig del af livet, og dermed skabt et understøttende klima, vil man opleve, at klassen står bedre rustet til mødet med sorgen, når den indtræffer.

Det sociale miljø omkring barnet kan have stor betydning for, hvorledes det klarer sig igennem sorgen. Involveringspædagogikken giver et bud på, hvordan man i klassen skaber et bedre pædagogisk og socialt miljø, gennem et forløb med socialt problemløsende møder, hvor lærere og elever i fællesskab får løst klassens problemer med en ikke – dømmende, personlig og varm holdning, konsekvens og gensidig ansvarlighed.

Hvert tredje barn berørt

Den gængse opfattelse af ungdommen som sorgløshedens og vitalitetens domæne, står sjældent mål med virkeligheden. En stor gruppe af teenagere har svært ved at genkende sig selv og deres tilværelse som lykkelig, uforpligtende og fri. Ifølge Kræftens Bekæmpelse mister mindst 4000 børn hvert år en af deres forældre. Desuden dør omkring 700 børn under 18 og deres søskende oplever et lignende tab. Og af Danmarks 1.1 million børn lever 300.000 adskilt fra den ene eller begge forældre, typisk på grund af skilsmisse. Alt i alt er mindst hver tredje danske barn, på den ene eller den anden måde, berørt af tab og deraf følgende sorg (1).

Konsekvenser

Psykolog Anne Jakobsen sammenligner sorgen med en byld. Tømmes den ikke, bliver den ved med at volde problemer og gøre ondt. Jo længere tid der går, før der prikkes hul på bylden, så væsken kan strømme ud, jo tykkere bliver huden omkring væsken og jo sværere bliver den at få hul på. Dette kan resultere i langvarige problemer, der griber dybt ind i det sørgende menneskes liv. (1) Dette vil typisk give sig udslag i psykosomatiske symptomer og undgåelse af sociale kontakter, og i værste fald en decideret psykisk lidelse.

Sorg i sorgen

Af de fleste opfattes omgivelsernes manglende opmærksomhed og forståelse af den sorg - rantes situation, som en ekstra sorg i sorgen. Louise Marie Gormsen mistede sin mor som 15-årig. I bogen "32 børn om mor og fars død" konstaterer hun:

"Alle mine omgivelser lukkede af for mig. Ingen spørger, hvordan jeg har det – eller prøver at forstå, hvordan det er, når man mister en mor i en så tidlig alder." (2)

Dette kan skyldes, at sorgen ikke er en "legal" og naturlig del af livet; den er tabubelagt, hvorfor den gemmes af vejen: Vi vil være lykkelige, vi søger og søger efter det gode og ubesværede liv, fyldt med glæder og plads til endeløs begejstring. I dette fremstår sorgen, med dens alvor og reaktionsmønstre, bestemt ikke særlig attraktiv og interessant.

Den krævende teenagertid

Vores samfunds kulturelle traditioner og normer er udslagsgivende for, at vi ikke er

vant til at vise så stærke og dybe følelser og det bevirker, at det kan være svært for de unge at vide, hvordan de skal forholde sig til deres sorg.

Sorg burde ikke være et barn eller ungt menneske forundt. Naturligvis eksisterer der ikke optimale tidspunkter for børn eller unge, at skulle konfronteres med de følelser en sorg indebærer. Mange anskuer imidlertid teenagerårene, som det værst tænkelige tidspunkt at opleve sorgen.

Det er nemlig på dette tidspunkt, at verden begynder at ligge åben:

"Teenagertiden er (som altid) et krævende og finurligt stykke eksistentiel ingeniørkunst, en tid hvor der eksperimenteres, sværmes, drømmes, tænkes, føles, længes, sonderes, iscenesættes, tilegnes, skabes nærvær, lægges afstand og gås på opdagelse", siger Christian Graugaard (3)

De unge er samtidig i eget tempo, i færd med en frigørelse fra hjemmet. Når far eller mor eksempelvis dør, er det den voksne der "giver slip", i stedet for den unge. Den unge mister kontrollen, føler sig svigtet og magtesløs. Reaktionen herpå kan være vrede, raseri eller melankoli.

Teenagere befinder sig i en livsfase, hvor de skal udvikle evnen til abstrakt tænkning og til at forholde sig til konsekvenserne ved et dødsfald. Konsekvenserne af oplevelsen af et dødsfald i denne alder kan være, at de unge ikke kan håndtere kendsgerningen af, hvad døden på længere sigt har forvoldt, at den afdøde ikke kommer til at tage del i deres videre liv og opleve, når de tager eksamen eller får en kæreste. Hvis krisen ikke gennemleves tilfredsstillende, vil den unge opleve en identitetsforvirring som følge af

mistillid til omverdenen. Der vil være fare for, at den almene udvikling går i stå.

Sorgens udtryk

Unge måde at udtrykke deres sorg på, kan ofte være svær at forstå for voksne. Nogle spiller høj musik eller går ekstra meget ud med kammeraterne. Samtidig er det meget almindeligt for dem, at fornægte sorgen og de smertefulde følelser. Dette gør det vanskeligt for dem, at bearbejde sorgen. Samtidig betyder det, at de unges ensomhed ofte bliver overset, fordi omverdenen tror, de klarer sig selv.

Mange teenagere føler, at sorgen og den alvor et tab bevirker, forhindrer dem i at leve og more sig som deres jævnaldrende. Uden større skrammer fortsætter hverdagen for de jævnaldrende, en hverdag hvor alt synes at komme let til dem; hvor de kampe de skal kæmpe virker ubetydelige, og hvor de ikke mindst befinder sig på et stadie af livet, hvor essentielle førstegangserfaringer udforskes og opleves.

Unge i sorg gennemlever således en pludselig modning, og mange oplever deres venner som barnlige og optaget af bagateller. Som Stine på 15 år, der efter sin mors død gengiver en episode fra frikvarteret:

”De sagde, at hvis de var blevet uvenner

med en, så kunne de ligeså godt begå selvmord. Det er sådan noget, jeg kan blive vred over. De skal ikke sige, at der ikke er nogle, der bliver kede af det, når de ikke ved, hvordan det er at blive forladt.” (2)

Store krav til nutidens lærere

Kravene til nutidens lærere er blevet høje. De har mange roller at skulle varetage. Med regeringens tiltag til en øget faglighed, tvinges lærerne endnu mere til at fokusere på elevernes faglige færdigheder. I kraft dermed formindskes lærernes muligheder for at have opmærksomheden på elevernes sociale mistrivsel, hvilket selvfølgelig er uhensigtsmæssigt.

Peter K. Olesen er underviser, vejleder og formidler i Børn i sorg og krise.

Litteraturliste

- 1) ”Den forsømte sorg.” Af Nina Ørum, Kronik i Politikken, tirsdag den 22. Maj 2001
- 2) ”32 Børn om far og mors død.” Af Peter Olesen og Signe Rølmer, Kroghs Forlag, 2000
- 3) Pornokøbing t/r, side 21. af Christian Graugaard fra ”Patter, pik og penge” af Monica Krog – Meyer, Rosinante, 2002

.....

"Man skal ikke lægge sorgen bag sig. Man skal tage det mistede familiemedlem med videre i tilværelsen, både alle de gode oplevelser og savnet, og leve med det." Er det den følelse og forståelse, som børn og unge kommer ud af Børns Vilkår's sorggrupper med, så er Dorte Korshøj tilfreds.

Tag sorgen med dig

Af Michael Voss

Dorte Korshøj er uddannet socialpædagog og familieterapeut. Hun er faglig leder af Børns Vilkår's arbejde med sorg og sorggrupper. Foreningen driver i øjeblikket 9 sorggrupper med omkring 10 børn i hver gruppe, og har for nylig indledt en større kampagne for at skaffe private sponsorer, der kan finansiere flere grupper. I dette interview fortæller Dorte Korshøj, om foreningens arbejde med sorggrupper for børn og unge.

Det var en tv-udsendelse med pioneren inden for sorggrupper, Jes Dige, som fik foreningen Børns Vilkår til at kaste sig ind i dette arbejde.

"Samtidig fik vi henvendelse fra nogle lærere, som på eget initiativ havde etableret en gruppe for børn, der havde mistet et nært

familiemedlem. De ville gerne have deres arbejde ind i det mere professionelle regi, som Børns Vilkår kunne tilbyde," fortæller Dorte Korshøj.

Børns Vilkår er en privat organisation som blev stiftet i 1977, med henblik på afskaffelse af revselsesretten. Børnetelefonen med 8.000 årlige opkald og Forældretelefonen med 3.000 henvendelser om året, er nogle af organisationens kendteste aktiviteter.

Samtidig har Børns Vilkår været markante i den offentlige børnepolitiske debat, især som fortaler for børn der lider af omsorgs-svigt, eller på anden måde er i klemme.

En livslang proces

"Vores opfattelse af børn og unges sorg, byg-

ger især på den norske børnepsykolog Atle Dyregrov, som har udviklet forståelsen for, at børns sorg er anderledes end voksnes, og at vi ikke kan tage udgangspunkt i de meget anvendte fire faser i – de voksnes – sorg; chokfasen, reaktionsfasen, bearbejdningsfasen og nyorienteringsfasen.”

”Børn og unges sorg er meget mere kompliceret og langstrakt. For dem der har mistet en forælder eller en søskende i barndommen, er sorgen en livslang proces. I hvert nyt udviklingstrin får sorgen en ny betydning,” forklarer Dorte Korshøj.

”Børn og unge har ikke de samme redskaber som de voksne. De kan f.eks. ikke handle og arbejde sig ud af det. Derfor føler de sig magtesløse og ensomme. Ofte tror de, de er de eneste i verden, der har det sådan. Det er en følelse af, at være helt anderledes end alle andre. Hvis der ikke er nogen voksne, som tager fat i dem og taler med dem, bliver de overbeviste om, at ”den er helt gal med mig”, og så lukker de sig endnu mere inde.”

”Det er også karakteristisk, at børnene føler sig meget ansvarlige over for den tilbageværende forælder. Piger, hvis mor er død, overtager en stor del af det ansvar i familien, som moren havde. Børnene tager også så mange hensyn til deres forældre, ikke mindst ved søskendetab. Forældrene har det forfærdeligt, de tilbageværende børn bliver skubbet til side, men børnene ”tager sig sammen” og fortrænger deres egen sorg, af hensyn til forældrene.”

Traumatiserede unge

Hvordan sorgen rammer børnene, afhænger også af hvor gamle de er.

”De helt små forstår det slet ikke. De kan sidde og tale om, at mor er død, gå ud og lege en halv time og komme tilbage og spørge, hvornår mor kommer igen. Faktisk

er det først i 9-10 års alderen, at børn virkelig forstår det uigenkaldelige i døden.”

”I den alder spekulerer de meget over årsag, virkning og skyld. De fokuserer på skænderier, de har haft med den afdøde forælder, om de har sagt ”dumme mor”, og skyld spiller en stor rolle,” siger Dorte Korshøj.

”Men det er de unge, som har det allersværest. De er meget mere bevidste om, hvad de har mistet, hvad de aldrig kommer til at opleve, de tabte muligheder. Samtidig er de inde i en fase, hvor de skal skabe deres egen identitet, og hvor de savner en rollemodel. Især drengene i denne aldersgruppe savner utroligt at have en far, men det gælder også piger der har mistet deres mor.”

”Unge i teenage-årene der mister en forælder, kan blive traumatiserede og få depressive tendenser, i nogle tilfælde selvmordstanker. Især reagerer de unge kraftigt, hvis dødsfaldet har været voldsomt, dvs. ulykker, selvmord eller mord.”

Dorte Korshøj understreger igen, det langstrakte i børn og unges sorg:

”Vi oplever ofte, at de der har mistet en far eller mor som små, får et nyt kraftigt dyk, når de kommer i 15, 16, 17 års alderen.”

Kønsforskellene

Som for alle andre der arbejder med børn og unges sorg, er udgangspunktet for Børns Vilkår, at der skal sættes ord på sorgen. De voksne i børnenes nærhed skal markere, at de er til stede og til rådighed og godt vil tale om tabet og sorgen.

”Men vi er blevet mere opmærksomme på, at drenge og piger reagerer forskelligt. Det er en kendt sag, at drenge ikke i samme grad giver udtryk for deres følelser som piger. Sådan er det også, når det gælder sorg,” siger Dorte Korshøj.

”Drengene trækker sig tilbage og har brug

for deres eget rum. Mange drenge i grupperne vil ikke græde, når andre er til stede. Men de græder når de er alene, og i sorggrupperne åbner de sig og vil gerne fortælle om det."

"Det er vigtigt, at respektere drengenes måde at håndtere sorgen på. At tilkendegive: Det er i orden, hvis du ikke vil snakke om det nu. Det er i orden, hvis du kun vil tale om det i fem minutter og så tale om noget andet."

"Pigerne dvæler mere i sorgen. De bruger mange ord og taler længe om det. De "bliver" i følelserne og analyserer dem."

Genkendelse og forståelse

Genkendelse og forståelse er kodeord i sorggrupperne.

"I sorggrupperne møder børnene ligestillede. Selv om de har rigtig gode venner, så kan ingen som ikke har prøvet det, forstå, hvad det vil sige at have mistet en far eller mor. Men hos de andre børn i gruppen, genkender de deres egne følelser og møder forståelse. De spejler sig i hinanden."

"Derfor tør de også bedre sætte ord på deres følelser. Og så lærer de af hinanden," tilføjer Dorte Korshøj.

"Nogle børn er nået lidt længere end de andre, og det giver håb at se, at man kan komme ud på den anden side af den værste sorg."

Hver sorggruppe under Børns Vilkår, har en lønnet gruppeleder og to frivillige. De har alle en relevant uddannelse som lærere, pædagoger, læger eller psykologer, og de fleste har også en terapeutisk uddannelse. Men Dorte Korshøj understreger, at sorggrupperne ikke tilbyder egentlig behandling eller terapi, og de erstatter ikke børnenes naturlige netværk.

"Derfor har vi også lagt os fast på 10 møder og så slut. Men vi er selvfølgelig ude for, at nogle har det så dårligt, at vi må henvise dem til behandling."

"Vi prøver at give dem redskaber til at få styr på deres følelser. De lærer at bede om hjælp. De får små tricks, som at lytte til bestemt musik eller andre symbolske handlinger, der kan få tankerne et andet sted hen. Mange har stor glæde af at skrive dagbog."

"Særlig vigtigt er det, at hjælpe dem med at genetablere tilknytningen til den afdøde. De skal ikke, som mange ellers tror, sige farvel til deres far eller mor. De skal ikke lægge det bag sig, og så se at komme videre. Børnene og de unge skal have den mistede forælder eller søskende med videre i tilværelsen. De skal fastholde hvad den afdøde betød, alle de gode og dejlige ting."

Et godt liv på trods

Børns Vilkår får mange positive tilbagemeldinger fra børnene selv og fra forældre.

"De fortæller at de har fået et håb, at de har lært at deres savn er OK, og at de kan få et godt liv på trods."

"Det giver dem også mod til igen, at knytte sig til andre, kæresten eller veninder. Mange voksne, der har mistet som børn, kan ellers berette om, hvor svært de har haft det med at etablere længerevarende forhold; hvordan de aldrig har turdet give slip og knytte sig følelsesmæssigt til andre – af frygt for igen at miste."

En psykolog-praktikant er ved at gennemføre en evaluering af sorggrupperne i Børns Vilkår. Hun har interviewet børn, forældre og gruppeledere i fire sorggrupper.

"Den er lige på trapperne og den konkluderer, at grupperne har en stor positiv effekt og en betydelig forebyggende virkning," fortæller Dorte Korshøj.

"Og den understreger, at jo tidligere børnene kommer med, jo bedre. Det er også derfor, vi så gerne vil etablere flere sorggrupper. Nogle steder i landet er der ventetid på

op til to år. Det sker, at de unge i mellemtiden har fået det så slemt, at vi må afvise dem og henvise dem til egentlig behandling.”

Finansiering

Hver dag mister over 10 børn deres far eller mor i Danmark. Det er knap 4.000 om året. Men Børns Vilkår er i dag kun i stand til, at drive 9 sorggrupper ad gangen. Med 10 børn i hver og to forløb i hver gruppe, kan op til 180 børn hjælpes.

Børns Vilkår har fra starten arbejdet på, at inddrage kommunerne i sorggruppe-arbejdet og i finansieringen.

”Der er lidt fremskridt nu, men det er gået meget trægt. På et tidspunkt diskuterede Folketinget en bevilling til sorgarbejdet med børn og unge, men socialminister Henriette Kjær afviste det. Hun mener, at området er dækket ind af Serviceloven, men sådan fungerer det ikke i kommunerne.”

På baggrund af det store behov og problemet med at opnå finansiering fra det offentlige,

indledte Børns Vilkår i april måned i år en kampagne, for at få private virksomheder til at tegne sponsorater på 5.000 kr. eller mere.

”5.000 kr. er, hvad det cirka koster at tilbyde et barn plads i en sorggruppe. Det er endnu for tidligt at gøre resultatet op, men vores erfaringer dels med TDC som storsponsor og dels med bidrag fra foreninger, loger og fonde, gør os optimistiske,” siger Dorte Korshøj og tilføjer:

”I vores arbejde med sponsorer, lægger vi også vægt på det bredere perspektiv i vores arbejde. Vi vil gerne bruge omtalen af sorggrupperne, til at skabe større medmenneskelighed. Det skal medvirke til, at bryde tabuerne omkring død og sorg.”

”Vi vil slå et slag for næstekærligheden, og inspirere mennesker til ikke at være bange for at tilkendegive medfølelse. Især over for børn, som vi alle har et særligt ansvar overfor.”

Michael Voss er freelancejournalist og skriver jævnligt i *Ungdomsforskning*

Rashmi Singla M.sc. (Delhis Universitet), cand.psych. og ph.d. (Københavns Universitet) har skrevet en forfriskende bog om hvordan unge forholder sig til familie, til andre unge - og til dét at være af anden etnisk oprindelse. Hun dokumenterer bl.a. hvordan unge oplever og tackler at blive racediskrimineret, og belyser dermed den dobbelte udfordring de står overfor – at være både unge og unge af anden etnisk herkomst.

Define or be defined

Af Maja Skrowny

Bogens fokus er rettet mod de forskellige relationer unge indgår i. Men især er det centralt, at det først og fremmest er *unge* det handler om. Dvs. både velfungerende unge og dårligt fungerende unge. Det handler om etniske minoritetsunge og etniske danske unge. Desuden betyder det psykologisk analytiske snit også, at Singla kommer udenom den fælde, der kan ligge i, at man (læs: majoriteten) bliver ved med at tage udgangspunkt i etniske minoritetsunge, som en *særlig gruppe* der må studeres og forskes i. Formålet, skriver Singla, er at belyse ungdomsalderens udfordringer, med særlig vægt på ungdomsrelationer og etnicitet.

At gøre sig endnu mere umage

"At gøre sig endnu mere umage" er én af

de strategier, som de unge benytter over for racediskrimination, pointerer Singla. Dette aktive modtræk bidrager til en vellykket håndtering af den dobbelte udfordring, både at være ung og af anden etnisk oprindelse.

Begreberne tager fejl

En af bogens pointer er, at bryde med forenklinger og snævre deterministiske begreber som f.eks. "individuelle" og "kollektivistiske" livsformer. Den samme unge kan nemlig rumme begge livsformer på tværs af geografisk kontekst. Det er komplekse og dynamiske kulturelle sammensmeltningssformer, som bidrager positivt til den unges funktionalitet. Disse aspekter kan, ifølge Singla, ikke begribes fyldestgørende med ovenstående reduktionistiske begreber

Bogens opbygning

Youth Relationships and Ethnicity er blevet til på baggrund af et forskningsprojekt om unge og etnicitet og består af tre dele. Første del er en teoretisk del, der inddrager ungdom fra Indien, Storbritannien, USA og Danmark. Anden del bygger på empiriske studier af unge i Danmark, og sidste del kaster lys over psykosocial intervention, med fokus på evaluering og praktiske forslag fra de unge selv.

Et "andet" perspektiv

Singla skriver til sidst i sit danske resumé: "Dette studie har bestræbt sig på at definere fænomenerne fra et 'andet' perspektiv, med afvisning af den fremherskende diskurs om problemer og umyndiggørelse og offerroller – måske med provokation og forstyrrelse af status quo som konsekvens? De etniske minoritetsunge har i denne afhandling, via en etnisk minoritetsfor-

sker, bestræbt sig på at definere sig selv på en måde, der næppe korresponderer til de gængse diskurs- og stereotyper."

Når alt kommer til alt:

"In the animal kingdom, the rule is to eat or to be eaten;
in the human kingdom, define or be defined"

[Thomas Szasz in Nandy, 1983]

Der mener jeg, at Singlas bog giver et forfriskende bud på, hvorledes man kan begrebsliggøre og perspektivere en række velkendte problemstillinger indenfor ungdoms- og etnicitetsforskningen på en anden måde.

Maja Skrowny er cand. mag i religionssociologi og engelsk. Forskningsassistent på Center for Ungdomsforskning.

Singla, Rashmi: *Youth Relationships and Ethnicity. A Social Psychological Study & Implications for Psychosocial Intervention*. 2004.

385 sider incl. dansk resumé. Pris 349,- plus forsendelse.

Bestilling: E-mail: ttt@tttdanmark.dk

Fax+ 45 35 37 85 93 Adr. TTT, Nørre Voldgade 6, III st, 1358 Copenhagen K, DK.

Ung i Whisky-bæltet

Af Niels-Henrik M. Hansen

Center for Ungdomsforskning har i samarbejde med Gentofte Kommune, gennemført en undersøgelse af hvad de unge i Gentofte Kommune har gang i. Undersøgelsen "Hvad har de gang i" indgår som en central del, af formuleringen af en ny ungdomspolitik i Gentofte Kommune, og giver samtidig et spændende indblik i de unges liv og overvejelser på en række forskellige områder.

Profilen

Det centrale spørgsmål fra Gentofte Kommunes side var: Hvad har de gang i? Og med udgangspunkt i det spørgsmål, er der blevet tegnet en profil af kommunens unge. En profil, der med andre ord, aftegner de forskellige

facetter og problemstillinger, en ung i Gentofte oplever lige nu. Profilens datamæssige grundlag udgøres, af to sideløbende undersøgelser – dels en større spørgeskemaundersøgelse, hvor alle kommunens unge mellem 13 og 19 år havde mulighed for at deltage, og dels en mindre undersøgelse hvor en række udsatte unge blev interviewet. Tanken bag denne konstruktion, med to distinkte datakilder, var at åbne mulighed for at lade de udsatte unge – de unge der er marginaliseret eller truet i en eller anden udstrækning – komme til orde.

Et krævende liv

Overordnet set viser undersøgelsen, at de unge i Gentofte har gang i en masse. De pas-

ser skole, er sammen med deres venner, passer fritidsjob for nogle vedkommende, laver aktiviteter med familien og de dyrker også forskellige fritidsaktiviteter. De afspejler på mange planer et moderne voksenliv, hvor der i løbet af en almindelig uge, skal findes tid og ressourcer til mange forskellige aktiviteter.

Det indebærer for nogle vedkommende også, at de kan føle sig stressede, men det er langt fra flertallet. De fleste er langt hen ad vejen tilfredse og glade for deres tilværelse. En generel tilfredshed som også viser sig, når de unge vurderer deres liv og mulighederne som ung i Gentofte Kommune.

Det personlige plan

På et personligt plan tegner undersøgelsen også et gennemgående positivt billede. Majoriteten af de unge føler sig godt tilpas, har masser af selvtillid og venner. Forholdet til forældrene er også gennemgående ganske godt, om end mange af de unge føler sig mest knyttet til deres venner.

Forholdet til forældrene er som nævnt ganske godt. De unge føler i vid udstrækning, at forældrene har tid til at tale med dem om f.eks. personlige problemer. Omvendt føler de også, at de kan tale med forældrene om alvorlige emner.

Sundhedsmæssigt er billedet også positivt. De fleste bedømmer deres almene sundhedstilstand som god. Pigerne er dog oftere syge end drengene, og vurderer også deres sundhedstilstand som værende mindre god – uden dog, at der er tale om væsentlige forskelle.

Problemfelter

Undersøgelsen peger dog også på nogle problemfelter blandt de unge i Gentofte. Blandt disse kan nævnes mobning, rusmidler samt

relationen til forældrene.

For at tage det sidste problemfelt først, viser undersøgelsen, at det er kendetegnende for de unge, der i en eller anden udstrækning har nogle problemer, at de som oftest har et dårligt forhold til forældrene. Det er vanskeligt at pege på, om det er problemerne, der har givet anledning til dårlige forhold til forældrene eller omvendt, men det er et gennemgående træk, at dem der har et dårligt forhold til deres forældre, typisk også er dem, der f.eks. føler sig ensomme eller har overvejet selvmord. Forholdet til forældrene er væsentligt for den unges velbefindende, og er der knas i forholdet, kan det samtidig være en indikator på, at den unge på en række områder udviser en risikoadfærd.

Mobning

Mobning er en anden faktor, som har væsentlig indflydelse på den unges velbefindende. Der er en pæn del af de unge, der enten er blevet udsat for mobning, eller som har været med til at mobbe andre. Blandt de 19-årige har over halvdelen været udsat for mobning, og også blandt de overvægtige har over halvdelen været udsat for mobning. Og mobningen har ganske alvorlige konsekvenser, viser undersøgelsen. Dem der er blevet mobbet, har generelt et lavere selvværd, har en væsentligt lavere selvtillid og er mere ensomme; så der er ganske vægtige argumenter for, at det er et område, hvor en indsats kan gøre en forskel for mange unge.

Rusmidler

Endelig er der spørgsmålet om rusmidler. De unges forbrug af rusmidler i Gentofte – legale som illegale – afviger ikke voldsomt fra det billede, andre undersøgelser har vist om unges forbrug. Mange af de unge har et

væsentligt alkoholforbrug. De drikker hyppigt og meget, og nogle har et forbrug, som overskrider Sundhedsstyrelsens anbefalinger for voksne. Med hensyn til forbruget af illegale rusmidler, tegner undersøgelsen et billede af, at mange af de unge i kommunen stifter bekendtskab med disse. For hovedpartens vedkommende, er der tale om hash. Forbruget af illegale stoffer er, for de flestes vedkommende, ganske lille. Mange prøver det en enkelt gang, eller bruger det meget sjældent – måske et par gange om året.

Perspektiver

Der er mange perspektiver i denne type undersøgelse. For det første giver det rekviren-ten – i dette tilfælde Gentofte Kommune – et

indblik i de unges hverdag – og en beskrivelse af forskellige tendenser blandt de unge. Omvendt giver det også de unge mulighed for, at få indflydelse på kommunens ungdomspolitik. For det andet giver det Center for Ungdomsforskning adgang til et unikt materiale om unge. Et materiale der er unikt, fordi det er geografisk afgrænset – det er de unges vilkår i en bestemt lokalitet, der er i fokus – og som rummer mange facetter af de unges liv.

Og for det tredje rummer materialet mulighed for, at lave sammenligninger. Hidtil har CeFU gennemført to af denne type undersøgelser, og det giver mulighed for, at analysere hvad der er partikulært ved at være unge i whiskybæltet, og hvad der er et generelt livsvilkår for unge i dag.

Center for Ungdomsforskning har gennemført to undersøgelser af unges vilkår, i henholdsvis Holbæk og Gentofte kommuner. Disse ungdomsprofiler er begge steder gennemført i et tæt samarbejde med de respektive kommuner, og indgår som en central del i kommunernes formulering af en samlet indsats på ungdomsområdet.

I udarbejdelsen af en ungdomsprofil, indgår der som regel både en større spørgeskemaundersøgelse og en mindre kvalitativ undersøgelse. I begge kommuner havde alle kommunens unge i den udvalgte aldersgruppe, mulighed for at deltage i undersøgelsen.

Center for Ungdomsforskning har udarbejdet en særlig hjemmeside, der detaljeret beskriver mulighederne og indholdet i en ungdomsprofil. Hjemmesiden kan findes på www.cefu.dk/ungdomsprofiler. Her er det også muligt, at hente en kopi af undersøgelsesrapporterne fra både Gentofte og Holbæk kommuner.

Ungdom og foreningsliv

Demokrati - fællesskab - læreprocesser

Forfattere: Jens Christian Nielsen, Andy Højholdt & Birgitte Simonsen

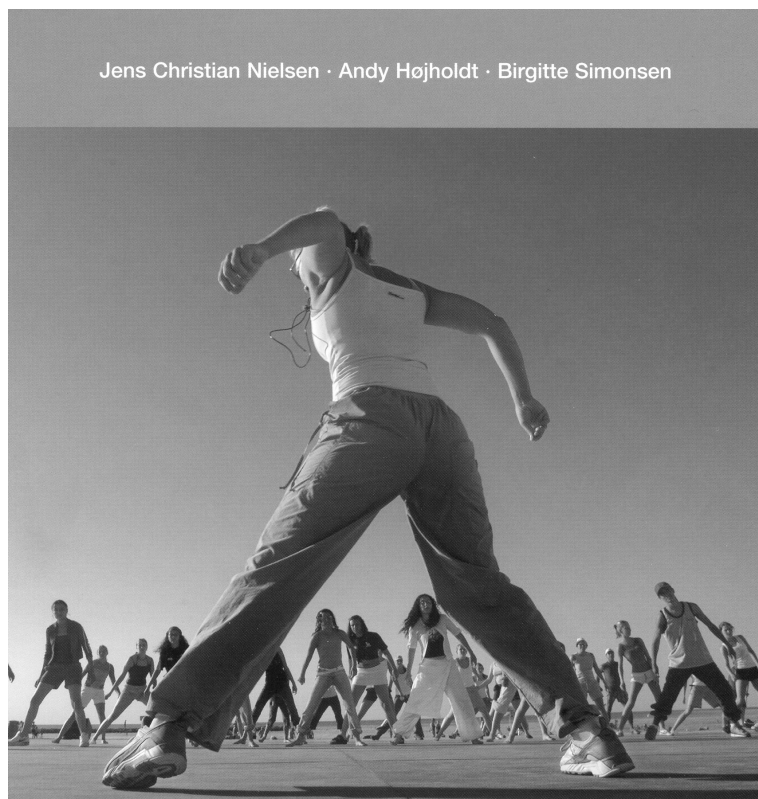
Det hævdes ofte, at nutidens unge vender ryggen til det hæderkronede danske foreningsliv. Men gør de nu også det? Og i det omfang de gør det, hvad skal der så til for at modvirke det?

Gennem to år har engagerede forskere fra Center for Ungdomsforskning fulgt med i dagliglivet i 10 meget forskellige danske foreninger fra Brøndby IF til Råstof Roskilde og fra KRUM-K i en midtjysk stationsby til Vesterbro Rulleskøjteklub. Der er lavet hundredvis af interviews,

samtaler og spørgeskemaer med unge ledere og deltagere, og det belyses for første gang indefra, hvordan den enkelte unge orienterer sig i foreningslivet.

Hovedkonklusionen, er at rigtig mange unge gerne vil deltage i foreningslivet, at de har brug for det og får en masse ud af det. Men konklusionen er også, at der skal ryddes ud i gamle traditioner, og der skal være plads til, at de unge får mere indflydelse og ansvar. Bogen er fuld af inspiration til, hvordan det kan gøres.

Jens Christian Nielsen · Andy Højholdt · Birgitte Simonsen

Ungdom og foreningsliv

Demokrati – fællesskab – læreprocesser

ROSKILDE
UNIVERSITETS
FORLAG

212 sider - 225,00 kr. inkl. moms (eks. forsendelse)

Bogen kan købes hos din boghandler eller bestilles ved Samfundslitteratur på www.samfundslitteratur.dk eller tlf. 3815 3895.

FLYTTEMEDDELESE

Center for Ungdomsforskning - som udgiver dette tidsskrift – tilknyttes fra 1. juli 2004 Learning Lab Denmark ved Danmarks Pædagogiske Universitet. Hidtil har centret været tilknyttet Roskilde Universitetscenter. Center for Ungdomsforskning er det samme som hidtil, hvilket vil sige at bemanningen er den samme og at vi fortsætter med de opgaver vi har, ligesom vi som altid gerne påtager os nye og relevante udfordringer.

Efter knap 5 gode år på RUC har vi i samråd med den forening der står bag Centret fundet, at det er en god ide at tilknytte os Learning Lab Denmark. Her forventer vi at få de bedst tænkelige vilkår for den nyskabende og eksperimenterende vidensudvikling og informationsvirksomhed som er bærende i vores arbejde.

Vores nye adresse bliver:

**Center for Ungdomsforskning
Learning Lab Denmark, Danmarks Pædagogiske Universitet
Emdrupvej 101
2400 København NV
Tel +45 3955 9933**

Vores hjemmeside vil fortsat være **www.cefudk**

Med venlig hilsen
Center for Ungdomsforskning

Rapporter udgivet i 2004

Hvad har de gang i? -en profilanalyse af Gentoftes unge 2004, marts 2004

Hvad går de unge og laver? Spiller de computer? Går de i byen? Bruger de illegale rusmidler? Hvad har de gang i? er det centrale spørgsmål denne rapport stiller til unge i Gentofte Kommune på en række forskellige områder – fra seksualitet til sociale relationer. Rapporten opstiller en statistisk profil af 13-19-årige unges livsvilkår i Gentofte Kommune.

Ude i Virkeligheden - Læringsrum i to uddannelsers praktikforløb, februar 2004

Ude i virkeligheden er den afsluttende rapport fra en forskningsprojekt, der er blevet til i samarbejde mellem CeFU og Kommunernes Landsforening, Forbundet af Offentligt Ansatte og Dansk Socialrådgiverforening. Forskningsprojektet belyser gennem et stort interviewmateriale de formelle og informelle læringsrum, som findes i hhv. sosuhjælperuddannelsens og socialrådgiveruddannelsens praktikforløb.

Vejledning på tværs, februar 2004

Projektet "Vejledning på tværs" er en del af Undervisningsministeriets og Kommunernes Landsforenings overordnede projekt om "Kvalitet i Ungdomsvejledningen". Det har fundet sted i løbet af året 2003. "Vejledning på tværs" har sat fokus på samarbejdet og styrkelsen af det lokale vejledernetværk i den nordlige del af Roskilde Amt. Formålet har blandt andet været at medvirke til at antallet af unge, der ikke gennemfører en ungdomsuddannelse reduceres.

Rekruttering af kvinder til politi og forsvar, januar 2004

Som en konsekvens af Forsvarets og Rigspolitiets ønsker om at fremme ligestilling har Center for Ungdomsforskning i samarbejde med Forsvarets Værnepligt & Rekruttering og Rigspolitiet gennemført en undersøgelse af unge kvinder mellem 18 og 29 som målgruppe for rekruttering til arbejde i forsvaret og politiet. Rapporten afdækker centrale faktorer i forhold til rekruttering og fastholdelse af kvinder og lægger dermed op til mulige nye veje i rekrutteringsarbejdet.

Center for Ungdomsforskning udgiver løbende rapporter, der dokumenterer den forskning vi foretager. Rapporterne bygger på forskningsprojekter af forskellig varighed, og er søgt formidlet i et tilgængeligt sprog og i en overkommelig længde.

Rapporterne er gratis, og fremsendes mod et ekspeditionsgebyr på 40,00 kroner så længe lager haves. Du kan bestille rapporterne på cefu@ruc.dk eller tlf. 4674 2300.

Alternativt kan du download rapporterne fra Center for Ungdomsforskning's hjemmeside www.cefu.dk/publikationer/rapporter, hvor du også kan finde rapporter fra tidligere år.

Jeg bestiller _____ abonnement(er) på Ungdomsforskning

Abonnement pr. år, 4 numre i 2004: 100,- kr. (inkl. moms og forsendelse)

Jeg bestiller _____ eksemplar(er) af:

_____ Unge og ungdomsuddannelser, årg. 1, nr. 1 - marts 2002

_____ Unge og sex, årg. 1, nr. 2 - juni 2002

_____ Unge og risiko, årg. 1, nr. 3 - oktober 2002

_____ Unge og forbrug, årg. 1, nr. 4 - december 2002

_____ Unge og kriminalitet, årg. 2, nr. 1 - marts 2003

_____ Unge i periferien, årg. 2, nr. 2 - juli 2003

_____ Unge og miljø, årg. 2, nr. 3 - sept. 2003

_____ Unge og rusmidler, årg. 2, nr. 4 - dec. 2003

_____ UNG-TIL-UNG: Virker det?, årg. 3, nr. 1 - marts 2004

_____ Det ubærlige - når unge rammes af sorg, årg. 3, nr. 2 - juni 2004

_____ Nye tider - nye foreningsformer?, særnummer april 2003

Pris 30,- kr. pr. stk. (inkl. moms og forsendelse)

Pris 27,- kr. pr. stk. ved bestilling af mere end 5 eksemplarer

Jeg bestiller _____ årg. 1, 2002 og årg. 2, 2003

Samlet pris 200,- kr. (inkl. moms og forsendelse)

Firma: _____

Navn: _____

Adresse: _____

Postnr.: _____ By: _____

Tidsskriftet kan eventuelt bestilles på ungdomsforskning@ruc.dk

eller tlf. 46 74 23 00

Sendes ufrankeret
Modtageren
betaler portoen

Center for Ungdomsforskning

Roskilde Universitetscenter

Universitetsvej 1, P10

+++0847+++

DK-4000 Roskilde

UNGDOMSFORSKNING

- et tidsskrift

der **udgives af** Center for Ungdomsforskning ved Roskilde Universitetscenter og udkommer **fire gange om året**. Henvender sig til alle, der beskæftiger sig med unge.

Hvert nummer **sætter fokus på** et bestemt emne. Siden tidsskriftet blev søsat i marts 2002, er en række **forskellige emner** blevet belyst: ungdomsuddannelser, sex, risiko, forbrug, kriminalitet, unge i periferien, miljø, rusmidler, samt ung-til-ung som metode.

Artiklerne **skrives af** forskere, praktikere og politikere indenfor området.

Du kan **bestille** tidsskriftet på ungdomsforskning@ruc.dk og finde yderligere oplysning om tidsskriftet og Center for Ungdomsforskning på www.cefu.dk.

Center for Ungdomsforskning (CeFU) er en forskningsenhed på Roskilde Universitetscenter. Centrets formål er at analysere forhold omkring unges deltagelse i samfundet og koordinere viden og faktuelle oplysninger om unge. Centret tager forskningsmæssigt udgangspunkt i de unges livsstil og de brydninger der præger hverdagen i uddannelsesinstitutioner, demokratiske organisationer og på arbejdsmarkedet.

Center for Ungdomsforskning er udviklet som en ny konstruktion indenfor universitetsverdenen. Centret er tæt knyttet til en forening med medlemmer fra forskellige centrale institutioner, organisationer og virksomheder i Danmark.

Center for Ungdomsforskning modtager gerne henvendelser fra alle, der interesserer sig for ungdomsforskning. CeFU hjælper også gerne med henvisninger og rådgivninger. Hvis det passer ind i vores profil og almene interesser, kan vi igangsætte både smalle målrettede undersøgelser og større undersøgelser. Der er også mulighed for at samarbejde med CeFU gennem samfinansierede ph.d. stipendier eller søge om medlemskab af foreningen bag CeFU. Endelig laver vi også foredrags- og konsulentvirksomhed i begrænset og prioriteret omfang.

Foreningen Center for Ungdomsforskning's medlemmer er: Beskæftigelsesministeriet - BUPL (Forbundet for pædagoger og klubfolk) - Center for Ungdomspædagogik - Danmarks Idræts-Forbund - Dansk Industri - Dansk Metal - Dansk Ungdoms Fællesråd - Danske Gymnastik- og Idrætsforeninger - Forsvarets Værnepligt & Rekruttering - Frie Kostskolers Fællesråd - Funktionærernes og Tjenestemændenes Fællesråd - GODA (Foreningen Gode Alkoholdninger) - Gymnasieskolernes Lærerforening - HK-Danmark - Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration - Novo Nordisk A/S - Recommended Denmark - Rigspolitiet - Socialministeriet - Specialarbejderforbundet i Danmark - Undervisningsministeriet.

Redaktør

Det ubærlige
Af Niels-Henrik M. Hansen

Det ubærlige - når unge rammes af sorg

Når unge rammes af sorg
Af Niels-Henrik M. Hansen

Den uvelkomne sorg
Af Ulla Pierri Enevoldsen

Hvad kendetegner unges sorg
Af Marie Louise Widding

Når unge sørger
Af Annette Jarmer

Børns sorg - skolens opgaver, interview med Per Bøge
Af Michael Voss

Før sendte vi børnene hjem - interview med Frank Christensen
Af Michael Voss

Ikke *overmenneske* - men *medmenneske*
Af Peter K. Olesen

Bogomtale

Define or be defined
Af Maja Skrowny

Aktuel forskning

Ung i Whisky-bæltet
Af Niels-Henrik M. Hansen

CENTER FOR UNGDOMSFORSKNING

Indtil 30 juni 2004: Roskilde Universitetscenter Universitetsvej 1, P10 DK-4000 Roskilde
Tel +45 4674 2300 Fax +45 4674 3070 email cefu@ruc.dk www.cefu.dk

Efter 1 juli 2004: Learning Lab Denmark, Danmarks Pædagogiske Universitet
Emdrupvej 101 DK-2400 København NV Tel +45 3955 9933